

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

На правах рукопису

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ
КІНОПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»
В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність:
014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Виконала:

Пільтяй Аліна Сергіївна
40-61-2-У група,
ННІ філології та історії

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Новиков А.О.

АНОТАЦІЯ

Пільтяй А.С. «Методика вивчення кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» в закладах загальної середньої освіти».

Робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 014 Середня освіта, предметною спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), ОПП «Середня освіта (Українська мова і література)».

У магістерській роботі розглядається методика вивчення кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» в закладах загальної середньої освіти. Досліджено художню своєрідність твору, його жанрові та стильові особливості, автобіографічний характер та ідейно-естетичне наповнення. Акцентовано увагу на ролі кіноповісті у формуванні національної самосвідомості, естетичного смаку та ціннісних орієнтирів здобувачів загальної середньої освіти.

Запропоновано ефективну систему роботи над твором на уроках української літератури, що охоплює різні етапи: підготовчий, аналітичний, інтерпретаційний та узагальнювальний. У роботі представлено методичні прийоми, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку критичного мислення, читацької культури, емоційної чуйності.

Практична цінність дослідження полягає в розробці конспектів уроків, інтерактивних завдань, творчих вправ та проєктної діяльності, що забезпечують реалізацію компетентнісного підходу у вивченні твору.

Результати дослідження можуть бути використані вчителями-словесниками, методистами, студентами педагогічних закладів вищої освіти для вдосконалення методики викладання української літератури.

Ключові слова: Олександр Довженко, кіноповість, «Зачарована Десна», заклади загальної середньої освіти, методика вивчення.

ABSTRACT

Piltyay A.S. “Methodology of learning in the foundations of the secondary education of Oleksandr Dovzhenko’s film book “The Enchanted Desna.” Work to obtain a master's degree for the specialty 014 Secondary education, subject specialty 014.01 Secondary education (Ukrainian language and literature), OPP "Secondary education (Ukrainian language and literature) literature)".

The master's work examines the method of teaching Oleksandr Dovzhenko's film "Enchanted Desna" in the context of the middle world. The artistic originality of the work, its genre and stylistic features, autobiographical character and ideological and aesthetic aspects have been examined. The emphasis is placed on the role of kinopovist in the molded national self-awareness, aesthetic relish and valuable orientations of educational professionals.

An effective system of work on creativity in the lessons of Ukrainian literature has been proposed, which combines various stages: preparatory, analytical, interpretive and internative. The work presents methodical techniques that promote the activation of cognitive activity of students, the development of critical thinking, reading culture, and emotional sensitivity.

The practical value of follow-up lies in the development of lesson notes, interactive tasks, creative work and project activities, which will ensure the implementation of a competent approach to education. I'm creating.

The results of the investigation can be used by literature teachers, methodologists, and students of pedagogical higher educational establishments to improve the methodology of Ukrainian literature.

Key words: Oleksandr Dovzhenko, cinematography, “The Enchanted Desna”, the foundations of the central illumination, the technique of grafting.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Кіноповість як жанр літератури.....	12
1.2. Аналіз художнього твору: мета, структура, методичні підходи.....	15
1.3. Зміст ідейно-художнього аналізу твору.....	19
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА КІНОПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»	31
2.1. Історія написання та жанрова своєрідність кіноповісті.....	31
2.2. Автобіографічний аспект і авторське світобачення.....	34
2.3. Особливості композиції, образної системи та мовного стилю.....	39
2.4. Тематика, ідеї та художні засоби твору.....	41
Висновки до розділу 2.....	44
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ	46
3.1. Аналіз навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників в аспекті досліджуваної проблеми.....	46
3.2. Етапи опрацювання кіноповісті на уроці української літератури...	54
3.3. Інтерактивні методи та форми роботи з текстом.....	59
3.4. Проектна та творча діяльність учнів у процесі вивчення.....	68
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Творчість Олександра Довженка посідає чільне місце в українській літературі та кіномистецтві ХХ століття, проте методи її вивчення в освітньому процесі часто залишаються традиційними й статичними. В умовах нової української школи, реформ загальної середньої освіти та впровадження компетентнісного підходу постає потреба в осучасненні методів подачі літературного матеріалу, адаптації його до світогляду й запитів сучасного здобувача освіти.

Оновлення підходів до вивчення творчості О. Довженка зумовлене також такими чинниками: необхідністю формувати критичне мислення та емоційний інтелект, які допомагає розвивати художній текст; потребою переосмислення радянської ідеологічної спадщини в контексті новітніх історичних подій; потенціалом використання інтерактивних, візуальних та цифрових засобів навчання, зокрема елементів медіаграмотності та екранізацій; акцентом на національну ідентичність, духовність і патріотизм, які є наскрізними темами у творах митця.

Вивчення кіноповістей Олександра Довженка, зокрема «Зачарованої Десни», вимагає від учителя не лише літературознавчої підготовки, а й розуміння мультимедійної природи твору, здатності інтегрувати текст у міжпредметний і культурний контекст. Саме тому розробка і впровадження сучасних дидактичних стратегій, що ґрунтуються на принципах діяльнісного, компетентнісного, естетичного підходів, є вкрай актуальною.

Таким чином, **актуальність магістерського дослідження** зумовлена потребою оновлення підходів до викладання української літератури у закладах загальної середньої освіти в контексті сучасних освітніх змін, зокрема реалізації компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів. Вивчення творчості Олександра Довженка, зокрема його кіноповісті «Зачарована Десна», має велике значення для формування в учнів

національної свідомості, патріотизму, естетичного смаку, розуміння історико-культурних коренів українського народу.

«Зачарована Десна» – це не лише автобіографічний твір, а й глибоко філософське осмислення минулого, сповнене любові до рідної землі, поваги до праці, природи, родинних цінностей. Такий зміст відповідає виховним завданням сучасної освіти, а його художня форма вимагає розробки спеціальних методичних прийомів для ефективного опрацювання твору з учнями.

Окрім того, сучасні учні звикли до візуального мислення, і поєднання літературного аналізу з елементами кіномистецтва відкриває нові можливості для глибшого розуміння художнього тексту. Це вимагає від учителя не лише знання змісту твору, а й уміння інтегрувати традиційні й інноваційні методи навчання.

Кіноповість Олександра Довженка «Зачарована Десна» привертала увагу як літературознавців, так і методистів, які досліджували її художню специфіку, тематику, жанрову природу та шляхи вивчення в закладах освіти. Наприклад, С. Тримбач [56-57] – знаний дослідник життя і творчості О. Довженка, автор багатьох розвідок про «Зачаровану Десну» як автобіографічний та філософський твір. Його аналіз включає кіно- та літературний аспекти. А. Новиков у своїх працях [37-38] розглядав стиль митця, зокрема поетику кіноповісті. В. Марочко [31] аналізував історичний і соціокультурний контекст творчості майстра, у тому числі «Зачарованої Десни». Л. Чолій [69] приділяла увагу мовному стилю, образній системі та жанровій природі кіноповісті. Н. Троша [58] досліджувала естетику твору, елементи автобіографізму та фольклорності. С. Загородня (Максимчук-Макаренко) [37] розглядала філософські й ідейні засади кіноповісті. Н. Мажара, Є. Заварзіна, К. Танчин досліджували автобіографізм у літературі, зокрема в контексті творчості О. Довженка.

Серед методистів і педагогів, які розробляли методику вивчення «Зачарованої Десни» в закладах загальної середньої освіти, можна

виокремити Р. Мовчан – авторка підручників та методичних матеріалів з української літератури, у яких запропоновано підходи до вивчення «Зачарованої Десни». В. Саєнко[49] розробляв методичні рекомендації щодо аналізу художніх творів, зокрема й кіноповістей. Є. Пасічник [44] вивчав методи літературного аналізу, у тому числі автобіографічної прози. Б. Чернишенко [68] у своїх методичних роботах торкався проблем вивчення художньої специфіки літературних творів, включаючи «Зачаровану Десну».

Таким чином, дослідження методики вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» є важливим і своєчасним, оскільки сприяє модернізації літературного курсу під час здобуття загальної середньої освіти, розвитку читацької культури та формуванню ключових компетентностей здобувачів освіти.

Мета магістерської роботи полягає в науково обґрунтованій розробці та апробації ефективної методики вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» в курсі української літератури, яка сприятиме формуванню в учнів ключових компетентностей, розвитку естетичного смаку, національної самосвідомості, критичного мислення та глибшого розуміння художнього світу Олександра Довженка як класика української літератури та кіномистецтва.

У межах цієї мети передбачається: проаналізувати естетичну, ідейно-тематичну, жанрову і стилістичну своєрідність кіноповісті; визначити педагогічні умови ефективного засвоєння твору учнями; створити комплекс методичних рекомендацій і прийомів роботи з текстом у ЗЗСО; розробити варіативні форми і засоби навчання (інтерактивні методи, міжпредметні зв'язки, мультимедійні ресурси тощо).

Об'єкт дослідження – кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна».

Предмет – ідейно-тематичні домінанти, проблематика, жанрова специфіка кіноповісті та особливості її вивчення учнями сучасних закладів загальної середньої освіти.

Мета, об'єкт та предмет дослідження обумовили виконання наступних завдань:

- проаналізувати сучасні підходи до визначення поняття «кіноповість» як жанру літератури, змісту ідейно-художнього аналізу літературного твору;
- дослідити жанрову своєрідність, автобіографічний аспект кіноповісті та авторське світобачення;
- визначити особливості композиції, образної системи та мовного стилю, тематику, ідеї та художні засоби досліджуваного твору;
- проаналізувати чинні навчальні програми, підручники та навчально-методичні посібники в аспекті досліджуваної проблеми;
- розробити методичні рекомендації щодо використання сучасних форм і методів здійснення освітнього процесу з метою вивчення кіноповісті здобувачами загальної середньої освіти.

Теоретико-методологічну основу магістерського дослідження становлять літературна спадщина (оповідання, кіноповісті) та щоденникові записи О. Довженка, що охоплюють період 1939–1956 років; літературознавчі дослідження, присвячені аналізу його життя та творчості, зокрема роботи В. Гриневича, С. Загородньої (Максимчук-Макаренко), В. Марочка, А. Новикова, С. Тримбача, Н. Троші, Л. Чолій та інших науковців; а також праці, що стосуються методичних розробок В. Коваль, Р. Мовчан, Є. Пасічника, В. Саєнко, Б. Чернишенка та ін.

Методи дослідження. У процесі підготовки магістерської роботи було застосовано комплекс різних методів дослідження. Зокрема, до *теоретичних методів* віднесено аналіз літературознавчих джерел та навчально-методичних праць, що стосуються обраної теми. *Емпіричний етап* передбачав проведення анкетування серед учителів-словесників закладів освіти Глухівської територіальної громади з метою визначення рівня їхньої обізнаності з проблематикою дослідження. Для *статистичної обробки результатів* використовувалися методи кількісного та якісного аналізу

експериментальних даних, що дозволило оцінити ефективність запропонованої методики в освітній практиці вивчення української літератури.

Наукова новизна магістерського дослідження. У магістерській роботі здійснено комплексний аналіз особливостей сприйняття й вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» в контексті сучасної літературної освіти; обґрунтовано методичні підходи до інтеграції літературного та кіноосвітнього компонентів у процесі опрацювання твору на уроках української літератури; розроблено й апробовано авторську модель методики вивчення кіноповісті з урахуванням сучасних освітніх тенденцій, компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів; виявлено рівень готовності вчителів-словесників до реалізації такої методики та визначено актуальні труднощі у викладанні твору О. Довженка в освітній практиці; запропоновано ефективні дидактичні засоби, інтерактивні методи й інноваційні форми роботи, які сприяють глибшому осмисленню учнями ідейно-художнього змісту твору.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали магістерського дослідження можуть слугувати корисним ресурсом для викладачів і студентів під час опанування курсу історії української літератури ХХ століття та методики її викладання у закладах вищої освіти. Вони також можуть бути застосовані у процесі викладання української літератури в закладах загальної середньої освіти різних типів (гімназіях, ліцеях), а також при розробці й проведенні спецкурсів, курсів за вибором і факультативів з української літератури.

Основні положення магістерської роботи відображені у формі доповідей на науково-практичних конференціях різних рівнів, на щорічних звітних наукових конференціях, семінарах молодих учених Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка впродовж 2024-2025 рр.:

- Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція «ХІ Довженківські читання: “Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність”» (Глухів, 24 жовтня 2024);
- VII Усеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 13-14 лютого 2025).

Публікації. Основні положення і висновки магістерської роботи відображені у статті в збірнику наукових праць викладачів і студентів:

Пільтяй А. Образ малого Сашка в кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Одинадцяті Довженківські читання : Збірник наукових праць Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка / за ред. А. О. Новикова. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка. 2024. 162 с. С. 118-124.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 71 позицію, та додатків.

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, її наукову значущість та новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету, методи дослідження; сформульовано завдання магістерської роботи.

У **першому розділі «Теоретичні основи дослідження»** проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «кіноповість» як жанру літератури, змісту ідейно-художнього аналізу літературного твору.

У **другому розділі «Художня специфіка кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна»** досліджено жанрову своєрідність, автобіографічний аспект кіноповісті, визначено особливості композиції, образної системи та мовного стилю, тематики, ідей та художніх засобів досліджуваного твору.

У третьому розділі «Методика вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» у закладах загальної середньої освіти» проаналізовані чинні навчальні програми, підручники та навчально-методичні посібники в аспекті досліджуваної проблеми; розроблені методичні рекомендації щодо використання сучасних форм і методів в освітньому процесі з метою вивчення кіноповісті здобувачами загальної середньої освіти.

У **висновках** подано систематизовані й узагальнені результати дослідження за визначеними проблемами.

У **додатках** подано анкету для вчителів української літератури за проблемою дослідження (Додаток А), короткий словник літературознавчих термінів (Додаток Б), конспекти уроків української літератури для учнів 11 класу закладів загальної середньої освіти (Додаток В).

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Кіноповість як жанр літератури

Кіноповість – один із «наймолодших» жанрів художньої літератури, який виник на межі літератури та кіномистецтва. Її поява пов'язана з розвитком кінематографа у ХХ столітті, коли художнє слово почало пристосовуватись до екранного втілення. Перші спроби створення літератури, зорієнтованої на візуалізацію, датуються 20–30-ми роками ХХ століття. Цей жанр найактивніше розвивався в радянській літературі, де його розглядали як зручну форму для поєднання художнього тексту зі сценарним мисленням [30].

Поява кіноповісті була зумовлена не лише технічними потребами кіно, а й естетичними пошуками митців, які прагнули подолати межі традиційної епічної форми та надати зображуваному динамізму, емоційної виразності, візуального ефекту. Тексти, написані в жанрі кіноповісті, часто використовувалися як основа для сценаріїв, однак не зводилися до них, зберігаючи художню цілісність, авторську позицію, поетичність і філософське осмислення дійсності.

Кіноповість як жанрова форма має синтетичну природу, поєднуючи в собі риси літературної повісті та кіносценарію. Вона зберігає традиційні компоненти прози – фабулу, композицію, систему персонажів, художню мову, але водночас активно використовує кінотехніку: монтажність, динаміку кадру, «кінематографічне мислення», зміни планів і ракурсів, внутрішні монологи, швидкі переходи від сцени до сцени.

Основними ознаками кіноповісті є:

- монтажна побудова тексту – епізоди подаються у формі «кадрів», що створює ефект спостереження;
- сценічність – дія розгортається у формі сцен, як у драматургії, але зберігає елементи опису, характерні для епічного твору;

- екранність мислення – орієнтація на зорове сприйняття: домінування дії над розлогими описами;
- концентрованість тексту – економія виразних засобів, лаконічність мови, швидкий розвиток подій;
- внутрішній голос героя – наявність внутрішніх монологів, суб'єктивного бачення подій, що наближає текст до есеїстики чи мемуарної прози [29].

Ці характеристики дозволяють кіноповісті не лише розповідати історію, а й формувати у свідомості читача цілісну візуальну картину, схожу до тієї, яку створює кінематограф.

У жанрі кіноповісті автор часто поєднує функції оповідача, режисера і сценариста. Він не тільки зображує події, а й ніби керує ними, komponуючи сцени, зосереджуючи увагу на деталях, вибудовуючи емоційний ритм оповіді. Особливо це помітно в тих кіноповістях, де присутній автобіографізм або роздуми від першої особи, як у «Зачарованій Десні» О. Довженка.

Характерною особливістю кіноповісті є підкреслена суб'єктивність подачі матеріалу. Автор не лише передає події, а й осмислює їх, емоційно переживає, інтерпретує. Тому кіноповість часто набуває ліричного, сповідального характеру, наближаючись до форми щоденника або мемуарів.

Кіноповісті як жанр створювали переважно письменники, які працювали на межі літератури й кінематографа, тобто ті, хто писав твори, призначені не лише для читання, а й для екранізації.

Найвідомішим українським автором кіноповістей був Олександр Довженко. Відомі його кіноповісті: «Зачарована Десна», «Україна в огні», «Щоденник» (містить елементи кіноповісті), «Поєма про море». Він вважається засновником жанру кіноповісті в українській літературі, поєднавши літературний текст із кінематографічним мисленням.

Олександр Довженко – один із творців і класиків жанру кіноповісті в українській літературі. Його твори, зокрема «Зачарована Десна», поєднують

автобіографічний наратив із потужним художнім і філософським осмисленням дитинства, природи, національної ментальності. У цій кіноповісті зразково втілено всі жанрові риси: монтажність мислення, внутрішній монолог, образну насиченість, поетичність мови та глибоку авторську рефлексію.

Кіноповісті О. Довженка стали не лише літературним явищем, а й етапом розвитку українського кіномистецтва. Завдяки йому кіноповість постала як самостійна жанрова форма, що має художню цінність навіть поза межами екранізації.

Зарубіжні автори теж зверталися до цього жанру. Зокрема, Габріель Гарсія Маркес (Колумбія) – автор не тільки романів, а й кіносценаріїв і кіноповістей, наприклад «Немає вістей від полковника», що спочатку був сценарієм. Федеріко Фелліні, Андрій Тарковський, Інгмар Бергман – видатні режисери, які самі писали літературні сценарії – часто в жанрі близькому до кіноповісті.

Кіноповісті писали також такі українські митці: Микола Бажан, Олесь Гончар (епізодично, у формі сценарних або публіцистичних прозових текстів); Юрій Яновський – хоча й більше знаний за романну прозу, деякі твори мають ознаки кіноповісті; Сергій Параджанов – створював кінолітературні образи, близькі до жанру кіноповісті (наприклад, «Тіні забутих предків» у сценарній версії).

Кіноповість – жанр на стику літератури й кіно, і писали її переважно ті митці, які прагнули не лише оповідати, а й «візуалізувати» – творити образ через слово, який легко можна уявити на екрані.

Сьогодні кіноповість продовжує залишатися актуальною формою літературної творчості, особливо в епоху візуальної культури та мультимедійного мислення. Вона дає змогу синтезувати художнє слово та кінематографічну образність, створювати тексти, здатні одразу «оживати» в уяві читача, а також легко адаптуватися для кіноекранів.

Окрім того, кіноповість як жанр відкриває широкі можливості для освітнього процесу. Її вивчення в закладах загальної середньої освіти дозволяє розвивати в учнів критичне мислення, здатність до міждисциплінарного аналізу (література – кіно – історія), формує медіаграмотність і сприяє осмисленню культури як цілісного явища.

Таким чином, кіноповість є самотутнім жанром, що поєднує риси художньої прози та сценарію, вирізняючись образністю, лаконізмом і візуальністю викладу. Вона зорієнтована не лише на читання, а й на подальшу екранізацію, що зумовлює специфіку композиції, діалогів і описів. Як літературний жанр, кіноповість має потенціал впливати на уяву читача, активізуючи його зорове сприйняття, і водночас зберігає глибину художнього осмислення життя. Її гібридна природа свідчить про еволюцію літератури в бік інтеграції зі зображальними мистецтвами, що робить жанр актуальним у сучасному культурному контексті.

1.2. Аналіз художнього твору: мета, структура, методичні підходи

Шкільний аналіз художнього твору – це складова літературної освіти, спрямована на формування в учнів читацької, естетичної та критичної культури. Основна мета аналізу полягає в тому, щоб допомогти учням не лише зрозуміти зміст тексту, а й осягнути його ідейно-художню цілісність, виявити авторське ставлення, охарактеризувати образи та інтерпретувати художні засоби [44, с. 213].

У системі шкільної літературної освіти аналіз виступає не як академічна форма літературознавчої критики, а як педагогічний інструмент розвитку мовленнєвих і читацьких компетентностей. З одного боку, він формує емоційно-естетичне ставлення до літератури, з іншого – розвиває аналітичне мислення.

Таким чином, суть шкільного аналізу полягає у таких процесах: розумінні ідейного змісту твору; виявленні теми, проблематики, ідеї;

характеристиці персонажів; аналізі композиції та сюжету; розгляді художніх засобів мови; формуванні особистісної оцінки прочитаного.

У методиці викладання української літератури існує низка усталених підходів до структури шкільного аналізу твору. Умовно послідовність аналізу можна представити як логічно впорядковану схему, що складається з кількох етапів.

1. Визначення жанру та загальної інформації про твір:

- автор, назва, рік написання;
- жанрова приналежність (оповідання, новела, кіноповість, поезія, драма тощо);
- місце твору в літературному процесі.

2. Визначення теми, ідеї та проблематики твору:

- тема – про що твір? (події, явища, персонажі);
- ідея – головна думка, що стоїть за сюжетом;
- проблематика – які морально-етичні, соціальні або психологічні проблеми порушуються.

3. Сюжетно-композиційний аналіз:

- побудова сюжету: зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка;
- композиційні особливості: вставні епізоди, повтори, хронотоп, структура розділів.

4. Аналіз образної системи твору:

- головний герой: зовнішність, вчинки, внутрішній світ, розвиток протягом твору;
- другорядні персонажі: їхня роль у розкритті ідеї;
- типологія образів: позитивні, негативні, узагальнені, символічні.

5. Дослідження художньо-стильових особливостей:

- мова твору: індивідуалізація мовлення персонажів, діалектизми, фразеологізми;
- засоби художньої виразності: епітети, метафори, порівняння, символи, риторичні питання тощо;

- авторська манера письма.

6. Історико-культурний і біографічний контекст:

- вплив епохи, історичних подій на зміст твору;
- автобіографічні елементи (за наявності);
- вплив особистості автора на створення тексту.

7. Актуальність твору для сучасного читача:

- чи зберігає твір свою значущість у сьогоденні?
- що може дати сучасному учневі?

8. Формування особистої оцінки:

- чи сподобався твір? Чому?
- які емоції викликав?
- що нового дізнався або зрозумів читач?

На практиці шкільний аналіз може здійснюватися за допомогою різних методів: евристичної бесіди, творчих завдань, дискусій, роботи в групах, написання есе, створення читацьких щоденників тощо. Успішність аналізу залежить від вікових особливостей учнів, рівня читацької компетентності, мотивації та особистісного інтересу до тексту.

У сучасних закладах освіти дедалі більше значення надається компетентнісному підходу до аналізу твору, що передбачає інтеграцію знань, умінь, цінностей та творчих навичок, які учень застосовує не лише під час роботи з текстом, а й у реальному житті.

У сучасній парадигмі освіти ключовим завданням є формування в учнів не лише знаннєвого, а насамперед, компетентнісного рівня, що дає змогу застосовувати знання у практичних ситуаціях. Компетентнісний підхід у вивченні літератури базується на ідеї інтеграції знань, навичок, цінностей і ставлень, які забезпечують здатність до ефективного сприймання, аналізу, інтерпретації та оцінювання художнього тексту.

Згідно з Концепцією «Нова українська школа», однією з головних цілей вивчення української літератури є формування читацької, комунікативної, культурної, емоційно-етичної та естетичної компетентностей. У цьому

контексті аналіз твору набуває функціонального значення: він стає не просто засобом перевірки знань, а способом формування ключових і предметних компетентностей учня [34, с. 23].

У процесі системного аналізу художнього твору в учнів розвиваються такі компетентності:

- культурна – здатність орієнтуватися в національному та світовому культурному контексті, пізнавати духовні цінності;
- літературна (читацька) – уміння аналізувати текст, розуміти художню образність, осмислювати тему й ідею твору;
- комунікативна – здатність висловлювати власні думки, аргументувати оцінки, вести діалог і дискусію;
- критичне мислення – вміння аналізувати та інтерпретувати інформацію, формувати власну точку зору;
- емоційно-ціннісна – розуміння почуттів персонажів, емпатія, усвідомлення етичних проблем, виховання моральної чутливості;
- інформаційно-аналітична – здатність працювати з додатковими джерелами, застосовувати цифрові інструменти для пошуку інформації [34, с. 25].

Таким чином, аналіз художнього твору у закладі загальної середньої освіти перестає бути лише репродуктивним завданням – він перетворюється на інструмент життєвої та соціальної компетентності учнів.

Компетентнісний підхід змінює не лише зміст навчального матеріалу, а й форми та методи його подання. Для ефективного аналізу художнього твору варто застосовувати такі методичні прийоми:

- Метод проблемних питань – формування відкритих запитань до змісту твору («Чому герой прийняв саме таке рішення?», «Як би змінилася ситуація, якби...?»).
- Метод проєктів – створення творчих робіт на основі прочитаного (буклетів, презентацій, відгуків, інтерв'ю з героями).

- Метод читача-дослідника – робота з фрагментами тексту, визначення ключових образів, художніх засобів.
- Інтерпретаційні практики – написання есе, щоденників вражень, творче переписування ситуацій.
- Робота в групах – колективний аналіз образів, дискусійне оцінювання поведінки персонажів.
- Цифрові технології – використання онлайн-інструментів для створення ментальних карт, інфографік, інтерактивних завдань.

Особливого значення набуває інтеграція міжпредметних зв'язків: залучення знань з історії, мистецтва, етики, філософії, психології для глибшого розуміння тексту.

Учитель у процесі компетентнісного аналізу художнього твору виступає не як носій інформації, а як модератор, фасилітатор та наставник, який допомагає учневі самостійно знайти сенси, сформувані особисте ставлення, зробити вибір.

Отже, зміщення акценту з оцінювання на розвиток мислення, творчості та моральних орієнтирів учня – один із головних принципів сучасної літературної освіти. Це вимагає від учителя постійного вдосконалення професійної майстерності, критичної рефлексії та здатності працювати в умовах варіативного освітнього середовища.

1.3. Зміст ідейно-художнього аналізу твору

Ознайомлення з художнім твором традиційно розпочинається з визначення його теми та ідеї, адже ці поняття становлять смислову основу, що забезпечує цілісне сприйняття тексту. Вони тісно пов'язані між собою, утворюючи логічний зв'язок між змістом і формою твору. Саме завдяки усвідомленню, про що твір (тема) і що хотів ним сказати автор (ідея), читач може оцінити глибину авторського задуму й його художню реалізацію. Вибір матеріалу, способи його осмислення й відтворення в тексті, мова і

композиція значною мірою залежать від світоглядної позиції автора, сформованої під впливом суспільного й культурного контексту епохи.

Тема літературного твору – це його смислова основа, суть зображуваного, узагальнене уявлення про зміст. Вона є відправним пунктом, навколо якого вибудовується композиція та художній світ твору. Часто тему помилково ототожнюють із фабулою, що є неправильним. Фабула передбачає конкретну послідовність подій, дієвість і динаміку, тоді як тема має узагальнений, статичний характер. Її не можна звести до простого переказу сюжету, адже вона виявляється в глибинному сенсі, у фокусі авторського бачення життєвої проблеми [24, с. 101].

Сам термін «тема» має грецьке походження, у прямому значенні означає «основа, покладена в підґрунтя чогось». У літературознавстві тема тлумачиться як «коло життєвих явищ, що відображаються у творі в зв'язку з проблемою, осмисленою й оціненою автором» [6] (О. Галич), або як «грань життя, обрана письменником для узагальнення та виявлення закономірностей дійсності» [3] (П. Білоус). Таким чином, тема в літературі – це не просто те, про що йдеться, а те, як реальність переосмислюється через призму авторського світогляду.

У структурі теми виокремлюють зовнішній та внутрішній рівні. Зовнішня тема охоплює загальний життєвий об'єкт, який зображено в творі, наприклад: війна, дитинство, кохання, соціальна боротьба тощо. Вона може бути спільною для багатьох творів, незалежно від жанру, стилю чи авторства. Внутрішня тема, натомість, стосується художнього осмислення конкретного аспекту цього об'єкта, вона розкривається через індивідуальний погляд автора, його оцінку зображуваного. Її часто називають проблематикою твору, оскільки саме вона акцентує увагу на важливих життєвих питаннях, які хвилюють митця й змушують задуматися читача.

Тема має ключове значення для побудови твору, адже саме вона об'єднує його елементи в художньо-змістову єдність. Як відзначав Б. Томашевський, тема – це «єдність значень окремих елементів твору», а

Д. Чижевський трактував її як «задум», що пронизує весь твір і об'єднує всі його компоненти. Тема виступає посередником між об'єктивною реальністю та внутрішнім світом автора, трансформуючи дійсність у художній образ, який не просто відтворює, а глибоко осмислює життя.

Таким чином, тема літературного твору – це його змістова основа, що формує його смислову, ідейну й емоційну структуру, задає напрямок художньої розповіді й допомагає читачеві зануритися в морально-філософські глибини авторської думки. Розуміння теми є обов'язковим етапом літературного аналізу, адже воно дозволяє збагнути, які проблеми порушуються у творі, які життєві явища стали об'єктом авторського переосмислення, і яку художню ідею втілено в тексті.

Аналіз тематики літературного твору традиційно починається з виявлення його основної теми, яка є центральною в розкритті авторського задуму. Поряд із головною темою важливу роль відіграють і другорядні – ті, що стосуються окремих сюжетних ліній, епізодів чи сцен і мають суттєве змістове навантаження. Саме через ці допоміжні теми автор глибше розкриває ключову проблему, деталізуючи її та надаючи їй конкретного вираження.

На думку В. Кузьменка, оцінюючи тематичний зміст художнього твору, варто спиратися на такі поняття, як тематичний обсяг і тематична ємність. Вони визначаються тим, наскільки широко автор охоплює життєві явища, скільки тем і проблем порушує у творі. Відповідно, чим ширше це коло, тим більш змістовно насиченим є твір [24, с. 14].

Хоча тема встановлюється на підставі загального змісту твору, її глибинне смислове наповнення, зокрема проблемний аспект, часто передається через окремі образи, символи, афоризми або деталі. Вона може відлунювати вже в заголовку твору (як-от у назвах «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного чи «Американська трагедія» Т. Драйзера), виявлятися через епіграф або втілюватися у символічних елементах тексту.

Ідея твору, хоча й тісно пов'язана з темою, є окремим поняттям. Це провідна думка, яка відображає авторське ставлення до зображуваного й водночас є узагальнюючим оцінним висновком. У літературознавстві зустрічається тенденція ототожнювати тему з ідеєю, зокрема з огляду на підхід Р. Гром'яка. Він розглядає тему як ідею, що виникає в життєвому досвіді митця, ще до оформлення в художній формі, зберігається у враженнях автора й спонукає до творчого втілення. Проте йдеться скоріше про задум, ніж про повноцінну художню ідею [30, с. 118].

Слово «ідея», що походить з грецької, означає «поняття», «образ» або «первообраз». У філософському дискурсі воно має різні інтерпретації: Платон розглядав ідею як вічний зразок, Гегель – як синтез поняття і предметної дійсності. У Новий час ідеї стали асоціюватися з процесами пізнання та осмислення буття. Наприклад, Джон Локк розрізняв реальні й уявні, адекватні й неадекватні ідеї, а І. Кант увів поняття «художньої ідеї», що лягло в основу філософії мистецтва. Й. В. Гете розвивав подібні уявлення, вводячи термін «художня концепція» [30, с. 118].

Серед сучасних українських дослідників П. Білоус визначає ідею як провідну думку твору, що виявляє авторське ставлення й оцінку художньо відображених подій і явищ [3, с. 118]. Аналогічно О. Галич характеризує ідею як головну узагальнюючу думку, що структурує зміст усього твору та передає авторське судження про зображену дійсність [6, с. 138].

Ідея є не лише логічною конструкцією, а й емоційно-інтелектуальним ядром твору, через яке реалізується авторське світобачення. Вона формується в тісному зв'язку з уявою, почуттями та враженнями митця – елементами, без яких неможлива справжня художня творчість. Саме в цьому контексті варто відрізнити ідейність як природну естетико-ціннісну спрямованість твору від тенденційності, яка передбачає ідеологічну заангажованість.

Отже, ідея виступає не просто змістовою частиною, а фокусом авторського бачення світу, втіленим через образи, символи й художні прийоми. Це той смисловий центр, що дозволяє читачеві не лише зрозуміти

події, описані в тексті, а й відчуті їхню значущість, оцінити глибину авторської позиції й долучитися до співпереживання та осмислення зображеного.

Ідея художнього твору є його головною смисловою віссю, яка відображає позицію автора щодо зображуваних подій, персонажів і явищ, а також включає їх оцінку. На думку О. Рев'якіна, розуміння ідеї полягає в усвідомленні авторського ставлення до людських характерів, предметів і явищ, представлених у творі, а також у з'ясуванні, як ці елементи осмислюються й оцінюються письменником, які його думки, прагнення та сподівання втілено через образи [43]. Наприклад, у повісті Михайла Коцюбинського «*Fata morgana*» ідея втрати ілюзій сільської бідноти виражена через образ Маланки, протестні настрої – через образ Хоми Гудзя, а уособлення молодого покоління, готового до боротьби, – в образах Гафійки та Прокопа Кандзюби.

У художній літературі ідеї не подаються у вигляді абстрактних міркувань – вони реалізуються через систему образів і охоплюють увесь текст твору. Іван Франко наголошував, що сучасний письменник не просто проголошує загальну істину чи емоцію, на кшталт: «Ой горе, горе бідному на світі», – а намагається зобразити конкретну долю людини, занурити читача в її буденність, переживання, страхи й сподівання [10, с. 663]. Завдяки такому підходу автор не нав'язує ідею напрямку, а дозволяє читачеві самостійно її відчуті й осмислити.

Таким чином, ідея є центральною думкою твору, яка виникає з глибоких роздумів митця над дійсністю, описаною в тексті. Вона є своєрідною відповіддю на ті питання, що постають у межах основної чи другорядних тем. Саме ідея формує концептуальне підґрунтя авторського задуму й визначає спрямування використаних художніх засобів.

Через ідею письменник передає свої переконання, ідеали, життєві цінності. Водночас ця думка не викладається у вигляді прямої моралі чи повчання, а розгортається у процесі художнього осмислення дійсності. Ідея

не є готовою формулою – вона постає в образах, деталях, символах, у розвитку сюжету та конфліктів.

З боку читача розкриття ідеї потребує аналізу всіх художніх компонентів – образів, подій, реплік, психологічних нюансів, композиційної структури, тональності тощо. Саме завдяки такому багатогранному аналізу ідея розгортається в уяві читача, при цьому кожен може сприйняти її по-своєму. Читацьке трактування іноді може значно відрізнятись від первинного авторського задуму – бути глибшим, ширшим або навіть суперечливим щодо авторської інтенції. Водночас це свідчить про відкриту, багатозначну природу художнього тексту.

Ідея може бути виражена прямо (через авторські коментарі, думки персонажів, афористичні вислови, епіграфи, лірико-філософські відступи), або ж приховано – через розгортання сюжетної лінії, динаміку характерів і розвиток внутрішнього конфлікту. Саме ці форми втілення допомагають читачеві збагнути головну думку твору.

Значну роль у розкритті ідейного змісту відіграють авторські оцінки, що містяться у філософських роздумах, ліричних вставках, зауваженнях щодо поведінки чи характеру героїв. Вони надають читачеві орієнтири для інтерпретації змісту і є важливими складниками аналізу художнього тексту.

Отже, ідея – це не просто інформація про те, «що хотів сказати автор», а глибоке естетично осмислене узагальнення дійсності, яке формується внаслідок складного творчого процесу. Вона об'єднує емоційні, інтелектуальні та світоглядні складові й слугує мостом між письменником і читачем, між художнім образом і реальним життям.

Реальність має безліч проявів і форм, тому кожен письменник зосереджується на певних аспектах дійсності, обираючи ті явища, які вважає важливими або близькими. Автори не лише зображують життя, а й намагаються осмислити його, дати власну оцінку подіям, характерам і явищам, які відображені в творі.

Зміст ідеї художнього твору розкривається через з'ясування того, як митець інтерпретує ті чи інші сторони буття, які висновки він робить із побаченого й осмисленого. Оскільки літературний твір зазвичай охоплює різноманітні прояви дійсності, його ідейна складова, так само як і тематика, має багаторівневий і комплексний характер.

Якщо ідея твору виникає природно – як результат естетичного узагальнення життєвих явищ на основі гуманістичних чи загальнолюдських цінностей, її можна вважати об'єктивною. Якщо ж вона нав'язана ззовні – наприклад, державою чи офіційною ідеологією – і має на меті лише проілюструвати заздалегідь сформульовану тезу, така ідея є тенденційною. Подібна тенденційність характерна для багатьох творів, написаних у межах соціалістичного реалізму.

Ідею не слід зводити до шаблонної або абстрактної думки. Як підкреслював Й. В. Гете, не завжди варто шукати глибоку філософську ідею в кожному творі. Іноді варто просто дозволити собі емоційне переживання: насолодитися враженнями, які дарує твір, дозволити йому схвилювати, надихнути чи навіть змінити читача – навіть якщо він не містить чітко окресленої абстрактної ідеї [30, с. 324].

Слово «тенденція», що походить від латинського *tendentia* (прагнення), має тісний зв'язок із поняттям ідеї. У «Літературному словнику-довіднику» під тенденційністю розуміють усвідомлену ідейну спрямованість літературного твору, яка втілюється через систему образів. Автор, прагнучи донести до читача певне соціальне чи світоглядне бачення, будує художній текст як засіб для висловлення власних ідеалів чи переконань. У цьому сенсі тенденція – це цілеспрямоване художнє формулювання ідеї.

Однак справжній твір мистецтва вирізняється тим, що навіть у разі наявності чіткої ідеї, вона не підпорядковує собі форму, а природно впливає з образної структури твору. Така органічність свідчить про глибину задуму й майстерність митця.

Філософ і літературознавець Д. Чижевський намагався чітко розрізнити ідеї, які є внутрішнім результатом авторського світогляду, і ті, що автор навмисно намагається нав'язати читачеві. У першому випадку ми говоримо про ідею, у другому – про тенденцію. Наприклад, у баладі «Тополя» Шевченко демонструє поетичне переосмислення народних вірувань без яскраво вираженої тенденційності. Натомість твори «Сон» і «Неофіти» мають чітку суспільно-політичну спрямованість, що виразно ілюструє їхню тенденційність [29].

Іван Франко ще виразніше окреслював відмінність між цими двома поняттями на прикладі творчості Лесі Українки. Він стверджував, що її кращі твори – ідейні, але не тенденційні. Франко порівнював це розмежування з різницею між індукцією та дедукцією: ідейний твір народжується з безпосереднього емоційного чи життєвого досвіду, тоді як тенденційний – відштовхується від наперед заданої тези. У другому випадку образи, події й ситуації використовуються як ілюстрації до певної думки, яку автор хоче нав'язати читачеві [27].

Отже, ідейність – це природне художнє осмислення дійсності, що базується на особистому світогляді й естетичних переживаннях автора. Натомість тенденційність – це свідоме прагнення вплинути на читача через поетичні засоби, щоб донести заздалегідь сформульовану соціальну, політичну чи моральну концепцію.

Тенденційністю називають свідоме прагнення автора вплинути на читача, схилиючи його до певного способу сприйняття, оцінки подій або явищ. В історії літератури наявні приклади творів із відкрито тенденційним спрямуванням, які, незважаючи на ідеологічну насиченість, часто виявлялися слабкими в художньому плані. Особливо це стосується частини творів, написаних у руслі соціалістичного реалізму. Проте існують і зразки ідейно заангажованої літератури високого мистецького рівня – твори представників націоналістичного напрямку та поетів «празької школи» (Є. Маланюк, О. Теліга, О. Ольжич, О. Стефанович, І. Ірлявський та ін.), а також

представників шістдесятництва (В. Симоненко, Л. Костенко, М. Вінграновський, В. Стус, П. Скунець та ін.).

Як слушно зазначає П. Іванишин, орієнтація винятково на естетичну довершеність не завжди гарантує художню вартість твору. Він підкреслює: «Естетизм не рятує від художньої неповноцінності. Окрім естетичної насолоди, мистецтво має впливати на свідомість людини, спонукати її до осмислення важливих ідей, які можуть змінити як особистість, так і суспільство. Свідома відмова від ідеологічної складової нерідко веде до втрати глибини художнього змісту» [30].

Ідея літературного твору реалізується через всі ключові компоненти: основну проблематику, систему образів, сюжетну лінію, характери героїв. Проблема в тексті – це актуальне життєве питання, яке може стосуватися як сучасності, так і минулого або вигаданої реальності.

У будь-якому художньому тексті наявна певна проблематика, хоча не завжди вона набуває гострого чи драматичного характеру. Наприклад, у «жіночих» романах, як правило, порушуються тривіальні побутові питання: розвиток стосунків між героями, подолання життєвих труднощів, хепі-енд. Подібні проблеми є очікуваними, типовими і малооригінальними. Те ж саме стосується класичних детективів, де основна проблема зводиться до розслідування злочину.

У літературознавстві прийнято виокремлювати основні напрями проблематики: соціально-політичну, національно-історичну, філософську, загальнолюдську, морально-етичну тощо. Комплекс таких питань, висвітлених у творі, утворює його проблемне поле, або проблематику твору.

Тема й ідея формують ідейно-тематичну (проблемно-тематичну) основу твору, яка, як підкреслював Р. Гром'як, впливає на жанрову природу, композиційну організацію тексту та стильові особливості [30, с. 663]. Хоча ці поняття умовно розмежовують, на практиці вони відображають глибинний зміст твору.

Оскільки дійсність багатовимірна, письменники намагаються зобразити не лише окремі явища, а й їхню взаємодію з іншими соціальними, культурними чи особистісними процесами. Саме тому при аналізі твору важливо звертати увагу не лише на головну тему, а й на допоміжні, що з'являються в окремих епізодах, лініях сюжету, характерах персонажів. Усі ці складові формують тематичний обсяг і структуру твору.

Поняття «тематика» є ширшим, ніж «тема», адже охоплює всю сукупність життєвих явищ, представлених у творі. Наприклад, у трилогії «Прапорonosці» О. Гончара розкривається головна тема – героїзм радянських воїнів під час визвольної боротьби в Європі (1944–1945 рр.), однак тематика включає і мотиви братерства, людської гідності, болю війни, втрати.

Також термін «тема» вживається для позначення певної життєвої сфери, яку обирає письменник як основу твору: селянська, військова, патріотична, екологічна, любовна тощо. Цей термін є важливим і для характеристики літературного процесу в цілому, адже допомагає аналізувати, які саме теми домінували в певний історичний період.

Кожна епоха висуває свої домінантні теми, що стають актуальними для письменників. Наприклад, тему громадянської війни у своїх творах по-різному висвітлювали І. Корнійчук, В. Сосюра, П. Тичина. Хоча всі вони зверталися до спільної тематики, підхід, художні засоби й акценти в них суттєво відрізнялися.

Аналіз теми дозволяє краще зрозуміти, які сторони реальності письменник прагнув висвітлити. Це дає змогу оцінити глибину, достовірність, актуальність твору. Важливо встановити, наскільки точно зображені явища життя, чи мають вони типове чи випадкове забарвлення, і в якому контексті їх потрібно розглядати.

Читачі найчастіше відгукуються на твори, що порушують проблематику сучасності. Проте це не зменшує значення історичної тематики. Великі письменники здатні зробити теми минулого актуальними для сучасного читача, акцентуючи увагу на універсальних цінностях або

циклічності подій (приклади – «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Захар Беркут» І. Франка, «Данило Галицький» М. Бажана).

У підсумку, художній твір відображає лише ті явища, які автор вважає значущими, – у цьому полягає його естетичне й ідейне бачення. Саме вибір теми, проблематики, ідейного навантаження і визначає глибину художнього осмислення дійсності. А здатність митця осмислювати складні явища та порушувати нетривіальні проблеми визначає рівень його художнього таланту. Сучасне літературознавство, відповідно, найбільшу увагу приділяє творам, що здатні не лише зворушити, а й інтелектуально спонукати читача до рефлексії над сенсом буття.

Висновки до розділу 1

Кіноповість, як особливий різновид художньої прози, займає проміжне положення між літературним твором і сценарієм, поєднуючи в собі риси обох жанрових форм. Вона поєднує елементи традиційної оповідної структури – композицію, сюжет, образну систему – з кінообразністю, динамізмом дії та орієнтацією на візуальне сприйняття. Така жанрова специфіка дозволяє автору не лише розповісти про події, а й ніби «монтувати» їх у свідомості читача, як це відбувається на екрані.

У процесі аналізу кіноповісті як жанру простежується її багатошаровість: з одного боку – це художній твір зі своєю темою, ідеєю, персонажами, авторським баченням; з іншого – текст, потенційно зорієнтований на екранізацію, що передбачає монтажність, зміну ракурсів, сценічність і візуальну експресію. Саме ці ознаки відрізняють кіноповість від традиційної повісті та сценарію.

Таким чином, кіноповість є самобутнім літературним жанром, здатним глибоко передавати як внутрішній світ героя, так і зовнішню динаміку подій. Вона відкриває нові можливості для вираження авторського задуму через поєднання літературного слова і кінематографічної логіки образу. Особливо

яскраво це виявляється у творчості Олександра Довженка, який зумів надати цьому жанру художньої повноти й філософської глибини.

Ідейно-тематичний аналіз є одним із ключових компонентів літературознавчого дослідження художнього твору, адже саме через нього розкривається глибина авторського задуму, його світогляд, оцінка явищ дійсності та соціокультурний контекст. Тема, ідея, проблематика, тематика та тенденційність – це взаємопов'язані категорії, які в комплексі утворюють смислову основу твору.

У процесі аналізу важливо розрізнити основну тему та допоміжні тематичні лінії, простежувати, як автор художньо осмислює зображувані події, які життєві питання ставить і як їх вирішує. Ідея твору, що виражає авторську позицію та оцінку зображеного, ніколи не існує поза художніми образами, композицією, мовними засобами. Проблематика відображає ті соціальні, моральні, філософські чи психологічні конфлікти, що лежать в основі змісту.

Таким чином, ідейно-тематичний аналіз дозволяє глибше зрозуміти не лише «про що» твір, а й «чому саме так» і «як» автор доносить свої погляди, якими засобами формує естетичний вплив на читача. Саме через таку аналітичну призму літературний твір постає як складна система смислів, здатна впливати на формування ціннісних орієнтирів особистості та викликати глибокі роздуми над сутністю буття.

РОЗДІЛ II

ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА КІНОПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

2.1. Історія написання та жанрова своєрідність кіноповісті

Кіноповість «Зачарована Десна» – одна з найвидатніших автобіографічних прозових творів Олександра Довженка, написана в післявоєнний період. Цей твір став особливим виявом глибокого внутрішнього переживання митця, його духовного повернення до витоків – до дитинства, рідного села, батьківської хати. Написана під час перебування митця в Ашгабаті (Туркменістан), кіноповість стала своєрідною відповіддю на трагізм воєнних подій, способом зберегти в пам'яті ідеалізований образ гармонійного світу, в якому виростав митець.

Попри художню завершеність, «Зачарована Десна» довгий час не публікувалася, адже не відповідала тодішнім ідеологічним запитам соцреалістичної літератури. О. Довженко, добре знаючи атмосферу цензури та репресій, не поспішав оприлюднювати твір. Уперше кіноповість була надрукована лише після смерті письменника – у 1956 році, під час хрущовської «відлиги», що дозволила часткову реабілітацію багатьох заборонених тем і постатей.

Таким чином, історія написання «Зачарованої Десни» нерозривно пов'язана з особистою долею митця, його ностальгією за дитинством і болісним осмисленням втрат, що принесла війна та тоталітарна система. Твір поєднав у собі філософське осмислення часу і простору, пам'яті й самотності, культури й національної ідентичності.

«Зачарована Десна» має унікальну жанрову структуру, що поєднує риси кіноповісті, автобіографії, мемуарів, філософсько-психологічної прози та поетичного есе. Автор свідомо виходить за межі традиційної оповідної структури, створюючи своєрідний гібрид жанрів, у якому велику роль відіграє візуальність, внутрішня ритміка та асоціативність образів.

Кіноповість, як жанр, поєднує елементи кіносценарію й художнього твору, тому в тексті чітко простежуються риси, властиві кінообразності: пейзажі подані як кадри, сцени – як монтажні фрагменти, а сюжетна лінія часто підпорядкована емоційному або символічному навантаженню, а не хронологічній послідовності подій.

Автобіографічність є важливим компонентом жанрової природи твору: письменник виступає не тільки як автор, а й як персонаж – хлопчик Сашко. Через його сприйняття подається не лише родинний світ, а й фольклорно-етнографічне буття українського села, ментальність народу, естетика праці, краса природи. Водночас, дитячі спогади йдуть поруч з дорослими філософськими роздумами про життя, смерть, мистецтво, війну, що надає твору глибини і багатовимірності.

Ще однією важливою ознакою жанрової своєрідності є лірико-філософський характер оповіді. У «Зачарованій Десні» немає динамічного розвитку подій – натомість твір побудований на емоційно забарвлених спогадах, які наповнені символами, метафорами, ліризмом. Автор часто звертається до читача як до співрозмовника, що створює ефект інтимності та щирості.

Історія екранізації кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» є окремою й надзвичайно цікавою сторінкою в українському кіно, пов'язаною як із постаттю самого митця, так і з його дружиною – кінорежисеркою Юлією Солнцевою.

Олександр Довженко написав «Зачаровану Десну» у 1942–1955 роках як автобіографічну кіноповість, у якій хотів екранізувати спогади про своє дитинство, життя в селі, природу, родину, національні традиції. Він розглядав цей твір саме як сценарій для майбутнього фільму, однак за життя режисеру не вдалося втілити його на екрані. Причини – складні політичні обставини, цензура, хвороба й смерть митця в 1956 році.

Після смерті Олександра Довженка екранізувати «Зачаровану Десну» взялася його дружина й соратниця Юлія Солнцева. Вона була не лише режисеркою, а й охоронницею творчого спадку Довженка.

Паспорт фільму

Рік створення фільму: 1964

Режисер: Юлія Солнцева

Оператор: Олександр Пищиков

Сценарій: за кіноповістю О. Довженка

Тривалість: 83 хв

Мова: українська (згодом дубльована й російською)

Виробництво: Київська кіностудія імені О. Довженка

Фільм зберіг автобіографічний стиль та поетичну інтонацію твору. Значну частину тексту виконує закадровий голос, що читає фрагменти кіноповісті від імені автора – це один із перших прикладів кіноесе в радянському та українському кіно. Візуальна складова тісно пов'язана з довженківською поетикою: символізм, ідеалізація села, романтизм природи, високий ліризм. У фільмі багато натурних зйомок, що передають красу українського села – Десна, луг, хатки, поля.

Стрічка «Зачарована Десна» вважається однією з вершин українського поетичного кіно. Її включено до золотого фонду українського кінематографа. Фільм використовують як навчальний матеріал у закладах вищої та загальної середньої освіти, особливо під час вивчення творчості Довженка. Екранізація зберігає художній дух автора, навіть якщо частина філософських мотивів була спрощена через цензуру. Стрічка одержала широке визнання, хоча й з'явилася через вісім років після смерті письменника.

У фільмі звучить оригінальний текст Довженка, що надає йому вигляду візуалізованої літератури. Юлія Солнцева у 1961 році стала першою жінкою-режисером, яка здобула Гран-прі за режисуру на Каннському кінофестивалі. «Зачарована Десна» є прикладом посмертного діалогу двох митців, адже

Солнцева намагалася не тільки показати світ Довженка, а й виявити власне прочитання його автобіографії.

Екранізація «Зачарованої Десни» (1964) – це спроба оживити спогади письменника на екрані, перетворивши поетичний текст на живе й глибоко емоційне кіномистецтво. Фільм увібрав найкращі традиції українського поетичного кіно і став зразком гармонійного поєднання слова та образу.

Таким чином, жанрова своєрідність «Зачарованої Десни» полягає в її синкретичному характері – поєднанні різних форм художнього самовираження. Це не просто сценарій, придатний до екранізації, а глибоко поетичне і філософське висловлення людських переживань, спогадів і надій, що виходить за межі традиційного літературного жанру.

2.2. Автобіографічний аспект і авторське світобачення

Кіноповість Олександра Довженка «Зачарована Десна» посідає особливе місце не лише в творчості митця, а й у всій українській літературі ХХ століття. Її унікальність полягає в органічному поєднанні автобіографічного матеріалу з філософсько-естетичними рефлексіями, що надає твору як документальності, так і художньої вагомості.

Автобіографічний аспект у кіноповісті визначається передусім образом головного героя – хлопчика Сашка, який є проєкцією самого автора у світі дитинства. Довженко не приховує, що йдеться саме про його дитячі роки: реальні факти з життя, імена батьків, опис рідного села Сосниці, народні звичаї та обряди – усе це надає твору особливої щирості й документальної правдивості. Однак, варто зауважити, що автобіографічність не є буквальним відтворенням біографічних подій – автор пропускає життєві ситуації крізь призму художнього осмислення, міфологізуючи та ідеалізуючи дитинство.

Дослідник С. Тримбач тривалий час вивчав проблему національної ідентичності Олександра Довженка і дійшов висновку, що митець справді реалізовував себе тоді, коли не лише усвідомлював свою ідентичність і

самобутність, а й активно їх захищав як невід'ємну складову національного соціокультурного простору [57, с. 13].

Кіноповість «Зачарована Десна» є щирим зізнанням автора про дитячі роки, сповнені як радості, так і болю, що стали джерелом його духовного зростання і творчого натхнення. Через головного героя – малого Сашка – письменник передає свої уявлення про духовне багатство, культуру, вірування, традиції та працелюбність українського народу. Тому вважаємо за доцільне зосередити увагу на детальному аналізі образу малого Сашка як втілення автобіографічного «Я» митця.

У творі наявні два ліричні герої: дитина – Сашко, головний персонаж спогадів, і зрілий автор, який переосмислює минуле крізь призму власного життєвого досвіду. Малий Сашко зображений як допитливий, уважний, добрий, мрійливий і спостережливий хлопчина, наділений багатою уявою [11, с. 148].

Образ Сашка втілює найкращі риси української сільської дитини. Він прагне пізнати світ, захоплюється природою, тваринами, народними піснями та святами. Особливе задоволення йому приносить спілкування з природою: співи птахів, дзвін коси, шелест води. Через такі описи Довженко передає романтику сільського дитинства.

Хлопчик тонко відчуває красу навколишнього світу, чутливо реагує на несправедливість і страждання. Його особливо вразили сцени родинних сварок, убогість селянського життя, жорстоке поводження з тваринами. Водночас усе добре в його уявленні пов'язане з гармонією, природою, дитячою безпосередністю.

Особливо емоційно постає епізод з «першим гріхом» – вирваною морквою. Сашко переживає це як моральну трагедію, що свідчить про його тонку душевну організацію. Він щиро прагне спокутувати провину добрими вчинками, допомогою старшим, відмовою від скоромного.

Натхнення для фантазій хлопець черпає з побутових реалій: двору, городу, саду, річки, сінокошу. Його уява перетворює світ на чарівну казку, у

якій кожна деталь набуває символічного значення. Зокрема, коні, птахи, собака в його світі здатні говорити й мати почуття – це свідчить про глибоку емпатію дитини.

Довженко змальовує Сашка як «ловкого хлопчика, святої душечки», створюючи ідеалізований, романтизований образ дитини, яка живе в гармонії з природою, мріє, фантазує, відчуває біль і несправедливість. Епізоди риболовлі з батьком, мандрів у човні, весняної повені – це поетичні візії світу, які відкривають Сашкові красу життя.

Особливої ваги набуває діалог з батьком про національну ідентичність: хлопчик запитує, ким вони є, на що батько відповідає – «мужики», колись козаки, а тепер «тільки званіє зосталось» [11]. Цей епізод відображає гірке усвідомлення втрати національної гідності, що пронизує всю творчість Довженка.

Останні рядки твору, які описують весняну повінь, є символом оновлення, відродження, очищення – віри у світле майбутнє України. Ця символіка увиразнює загальний пафос кіноповісті: спогади про дитинство – це не лише ностальгія, а й джерело духовного очищення та національного пробудження.

Таким чином, образ малого Сашка постає художнім втіленням авторського «Я», носієм рис українського національного характеру, виразником глибинної любові до природи, народу і Батьківщини.

У твір вплетено глибокий емоційний пласт – автор ностальгічно згадує минуле, яке постає як золотий вік душі. Дитинство у Довженка – це не просто період життя, а джерело сили, мудрості та морального стрижня, який зберігається попри всі втрати й катастрофи дорослого буття. У цьому аспекті автобіографізм у «Зачарованій Десні» не лише індивідуальний, а й універсальний – через особисте автор говорить про спільне, загальнолюдське.

Особливу увагу у творі приділено образу батька – символу гармонії, працелюбства, зв'язку з природою. Батько Сашка змальований як носій

народної мудрості й гідності: «Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Він був гарний, як бог, – м'який, мов з лану, добрий, як з поля. Часом веселий, а частіше задумливий» [11]. І хоча його зовнішність проста, а заняття повсякденні, в очах дитини він постає героєм, духовним центром родини. Матір – уособлення добра, співчуття, лагідності – також є ідеалізованим образом, що підкреслює дитяче захоплення та любов: «Мати була сива, як голубка, і дуже незла. Вона любила саджати всяку рослину, аби тільки росла. А ще вона любила, коли ми були ситі й веселі, і всякий раз, як хто з нас вертався з поля додому, вона не могла натішитися...» [11].

Через дитячі очі читач бачить красу й цінність звичайного селянського життя, глибокі моральні принципи простих людей, їхню духовну силу. Усе це створює глибоко гуманістичний образ українського народу – щирого, чесного, тісно пов'язаного з рідною землею.

Світобачення Олександра Довженка у «Зачарованій Десні» базується на гуманістичній філософії, любові до життя, краси природи та віри в людину. Цей твір – не лише спогад про минуле, а й філософське осмислення буття, спроба віднайти сенс життя в часи хаосу, війни й внутрішніх сумнівів.

Природа у творі постає як жива сутність, повноцінний учасник подій. Річка Десна, небо, луки, дерева – все наділене особливим значенням, пов'язане з життєвим циклом людини. Авторське бачення природи філософське й естетичне: вона – джерело натхнення, гармонії, краси. Природа допомагає персонажам зберігати духовну рівновагу й віру в добро, виступає як утілення постійності у світі змін: «Коли заходило сонце, все село потопало в зеленому морі трав. І тихо було, як у раю...» [11].

Довженків герой – це дитина, яка здатна бачити незвичайне в буденному, відчувати велич у простому. Саме через це дитинство постає як період пізнання не лише світу, а й моральних істин: «Життя людське – як травинка: виросла, зеленіла, і нема... А треба, щоб добро лишалося по людині на землі» [11]. Сашко навчається розрізняти добро і зло, усвідомлює

глибину людських стосунків, спостерігає за працею, стражданнями й радістю інших людей.

У творі відчутна трагічна нотка – підсвідоме усвідомлення втрати цього гармонійного світу. Довженко, вже доросла людина, з болем згадує минуле, яке безповоротно пішло. Особливо щемливо звучать роздуми про війну, смерть, загублене покоління: «І часом здається мені, що не було ніякої війни, ніякого лихоліття, а був тільки сад цвів у моєму серці...» [11]. У цих роздумах автор торкається загальнолюдських тем: сенсу життя, призначення мистецтва, трагізму історії.

Варто зазначити й філософію мистецтва, яку автор втілює у творі. Через рефлексії про творчість, пам'ять, уяву О. Довженко розкриває власне бачення ролі митця: «Я тоді ще не знав, що стану художником. Але вже тоді мені хотілося малювати оті хмари, і небо, і ото все, що так красиво жило навколо мене...» [11]. Художник у його розумінні – не лише свідок часу, а й провідник краси, охоронець моральних і духовних цінностей: «Людина повинна бути красива і духовно, і тілом, і тоді вона зможе творити красу. Бо що ж то за митець, якому світ не болить?» [11].

Авторське світобачення у творі також охоплює ідеї національної ідентичності. Через образи селян, традиції, мову, пісні, побут, Олександр Довженко утверджує цінність української культури, її зв'язок із землею, історією, народною пам'яттю: «Я виріс у селянській родині на березі чарівної ріки Десни. У нас у хаті завжди співали українських пісень, молились, працювали, шанували хліб і рідну мову...» [11].

Особливістю «Зачарованої Десни» є відверто суб'єктивний стиль оповіді. Автор постійно присутній у тексті – через ремарки, роздуми, оцінки. Він не тільки реконструює події минулого, а й активно коментує їх, порівнює зі сучасністю, розмірковує про втрачений зв'язок поколінь, про моральний занепад.

Такий прийом створює відчуття щирості, довіри, ніби читач стає співрозмовником митця. Паралельне існування двох часових площин –

дитячої і дорослої – створює багатоголосий, філософськи насичений текст, у якому реальне та уявне, минуле і теперішнє, буденне й сакральне переплітаються в одне ціле.

2.3. Особливості композиції, образної системи та мовного стилю

Композиція «Зачарованої Десни» вирізняється нетиповістю, відмовою від лінійного розгортання сюжету на користь асоціативно-фрагментарної побудови. Ця техніка зумовлена, зокрема, кінематографічним мисленням автора: Олександр Довженко – не лише письменник, а й режисер, тому у своїй прозі він активно застосовує елементи кіномонтажу. Саме це надає творові динаміки і візуальності, а також створює враження «кадрової» змінності.

У центрі композиції не подієва лінія, а внутрішній розвиток ліричного героя, його спогади, переживання, асоціації. Твір будується за принципом вільного плину думки, в якому минуле переплітається із сучасністю, дитячі враження – з філософськими роздумами дорослого оповідача.

Кожна частина кіноповісті має відносну самостійність і водночас тематично пов'язана з іншими. Така структура наближає твір до жанру поетичної мозаїки або есеїстичної прози. Відсутність чіткої сюжетної лінії компенсується послідовним емоційно-смісловим нарощуванням вражень, що творять цілісний художній світ.

Важливу роль у композиції відіграє контраст – між дитячим баченням і дорослими рефлексіями, між гармонією природи та трагізмом історії, між радістю життя і передчуттям втрат. Через ці протиставлення автор досягає глибшого естетичного і філософського ефекту.

Образна система «Зачарованої Десни» поєднує індивідуально-автобіографічні характеристики з узагальненими архетипами, що відсилають до фольклору, міфології, національної традиції.

Головний герой – Сашко – втілення дитини, яка пізнає світ з любов'ю, захопленням і подивом. Через нього Довженко змальовує не лише особисту

історію, а й спробу відновити втрачений зв'язок з «раєм дитинства», де панує краса, моральна чистота, зв'язок із предками.

Батько постає в образі народного героя – простого трудівника, що працює на землі, має сильну тілесність і водночас глибоку душевність. Це символічна фігура – не просто родич, а втілення української ментальності, вкоріненої в землю і традицію.

Матір символізує ніжність, материнське начало світу, що оберігає й підтримує. Її образ – синтез фольклорного уявлення про жіночість, материнську любов і жертвенність.

Інші персонажі – дід, баба, сусіди, родичі – утворюють узагальнений образ української громади. Їхня поведінка, мова, життєва філософія передають традиційний уклад сільського життя і національні цінності.

Особливу роль у творі відіграє природа, що змальована не як тло, а як жива сутність – духовна і моральна категорія. Річка Десна, небо, луки, дерева набувають символічного значення, стають утіленням краси, гармонії, безсмертя.

Довженко активно використовує символіку: Десна – не лише ріка, а символ колиски життя; коса батька – знак праці й сили; зорі – втілення вічності; дерево – образ роду і часу. Такі символи органічно вписуються в контекст твору, підсилюючи його філософське звучання: «О, Десно! Дитинство моє купалося в тобі. Ти навчила мене любити небо і землю, працю і пісню».

Уся образна система твору побудована на міфопоетичному мисленні: світ сприймається як сакральний простір, де кожна річ має глибший сенс, а життя – своєрідний обряд. Це надає твору не лише художньої довершеності, а й метафізичної глибини.

Стиль «Зачарованої Десни» – один із найяскравіших прикладів поетичної прози в українській літературі ХХ століття. Він відзначається емоційною наснаженістю, ліризмом, асоціативністю, що наближає прозовий текст до поезії.

Довженкова мова багата на епітети, метафори, порівняння, що створюють виразні зорові й слухові образи. Наприклад: «Небо було таке високе, що здавалося, от-от і розірветься від тиші...» [11] – це не просто опис, а емоційно забарвлений образ світу, що живе в уяві дитини.

Художній ефект посилюється інтонаційною варіативністю: у творі чергуються ліричні монологи, іронічні зауваги, філософські роздуми, діалоги. Авторська мова багата на ритмічні конструкції, повтори, вигуки, паузи, що наближає прозу до усної розповіді або поетичного декламування.

Особливу роль у стилі відіграє фольклорна стихія: використання діалектизмів, приказок («З правди люди не сміються»), прислів'їв («Не зневажай простого чоловіка, бо сам із нього вийшов») [11], колоритної селянської мови (хижа, клуня, скирта, глек, кашкет, качур та ін.) надає тексту автентичності та національного колориту. Такі елементи не лише увиразнюють мовний стиль, а й підкреслюють глибокий зв'язок героя з народною культурою.

Заслуговує уваги й лексичне багатство мови твору: автор уникає штучних канцеляризмів чи ідеологізованих конструкцій, натомість тяжіє до живого народного слова, що пов'язане з природою, побутом, емоціями. Це створює ефект довіри, щирості, внутрішньої теплоти.

2.4. Тематика, ідеї та художні засоби твору

Кіноповість Олександра Довженка «Зачарована Десна» вирізняється глибоким тематичним багатством, яке поєднує автобіографічне, філософське, моральне, естетичне та національне начала. Основна тема твору – дитинство як джерело духовного формування особистості. Через образ малого Сашка автор змальовує світ сільського українського буття, де дитина пізнає красу природи, цінність родинних стосунків, моральну основу життя.

Іншою вагомою темою є єдність людини і природи, що виявляється як у безпосередньому змалюванні пейзажів, так і у філософському відчутті

гармонії світу. Річка Десна, поле, зоряне небо – не просто тло, а символи глибинного зв'язку людини зі Всесвітом.

Важливе місце займає тема праці – фізичної, чесної, наполегливої. Праця у Довженка має не лише соціальний, а й духовний вимір. Батько, мати, родичі зображені через призму трудової етики, де важливо не лише працювати, а працювати з гідністю, без нарікання: «Тяжка була праця, але весела. Ми любили працювати. Земля годувала нас, і ми не цуралися її. І робота була нам у радість» [11].

Твір також розкриває тему національної ідентичності через опис побуту, звичаїв, мови, народної філософії. Показане життя українського села – це своєрідна енциклопедія народної культури, що виступає контрапунктом до безликої урбанізованої дійсності.

На глибшому рівні «Зачарована Десна» – твір про пам'ять: як особисту (автобіографічну), так і історичну, колективну. Це спроба осмислити минуле, зберегти його красу й сенс перед обличчям неминучих змін, трагедій, забуття.

У центрі твору – ідея духовної цілісності людини, сформованої через гармонійне поєднання природи, родинного виховання, національної культури та особистісних переживань. Довженко прагне показати, що саме у світі дитинства формуються фундаментальні моральні орієнтири – любов до життя, пошана до батьків, чутливість до краси, розуміння добра і зла.

Одна з провідних ідей твору – утвердження краси як вищої цінності буття: «Краса – це світло душі, що сяє крізь кожну травинку і кожну краплю роси на лузі. Вона живе в усьому – у пісні, у слові, у нашому житті» [11]. Через поетичне змалювання пейзажів, побуту, людських характерів автор демонструє, що краса не є розкішшю, а необхідною умовою внутрішньої гармонії.

Інша важлива ідея – цінність простого, щирого життя, в якому найвищі людські якості – не показні, а природні: доброта, працьовитість, співчуття, гідність. Через дитяче сприйняття світу Довженко ставить під сумнів

фальшиві цінності дорослого світу, де часто панують жорстокість, байдужість, брехня.

Також простежується антивоєнний пафос твору: хоча самі події війни майже не описуються, відчутне постійне порівняння ідеалізованого дитинства з травмованою сучасністю, у якій панує смерть і руйнація. Це дає змогу глибше осмислити ціну втраченого миру: «Війна – це не просто боротьба, це розлучення з дитинством, з рідним домом, це рана, що довго не гоїться в серці людини» [13].

Довженко висловлює і філософсько-естетичну ідею єдності мистецтва і правди. Через роздуми оповідача про власну професію митця, про завдання літератури і кіно постає концепція художнього слова як інструменту збереження духовної сутності нації.

Творчість Олександра Довженка завжди була нерозривно пов'язана з поетичністю. У «Зачарованій Десні» він створює унікальний художній стиль, що ґрунтується на органічному поєднанні епічного й ліричного начал.

Епітети та метафори надзвичайно поширені у творі. Вони підсилюють емоційний і зоровий ефект описуваного. Наприклад: «блакитне, велике, до болю прекрасне небо», «зорі – мов очі покійної бабусі» [13]. Через метафоричність О. Довженко надає предметам і явищам сакрального значення.

Порівняння часто використовується у зв'язку з дитячим світосприйняттям. Сашко не просто описує світ, а співставляє його з уявним, фантастичним, тим самим розкриваючи свою чутливість: «Я думав, що коса батька – то меч якогось богатиря» [13].

У творі наявна яскрава символіка. Річка Десна – символ життя, безперервного часу; зорі – символ вічності та спокою; коні – символ свободи й сили. Кожен образ має глибше значення, що сприяє філософському осмисленню тексту.

У творі присутній тонкий гумор і самоіронія, особливо в зображенні дитячого світогляду: герой може водночас боятися святих і захоплюватися

гріхами, що демонструє амбівалентність світосприйняття дитини: «Діти — вони ще не знають, що таке гріх, але часом роблять шкоду, і тоді серце стискається від жалю. Та саме через це ми вчимося бути людьми» [13].

Повтори, риторичні запитання, вигуки – це засоби емоційного насичення мови. Вони підсилюють ритміку тексту, наближають прозу до поезії: «Я був маленький. Я любив дивитися на зорі. Я не розумів, чому все так гарно...» [11].

У мові персонажів використовуються фольклорні елементи: діалектизми, прислів'я, приказки, народні звороти, що не лише підкреслює національний колорит, а й виводить текст на рівень народного світогляду.

Природа в «Зачарованій Десні» не просто реалістично зображена – вона дихає в унісон із героєм, відбиває його емоційний стан, діє як дзеркало душі: «Природа — це жива казка, що розповідає свої таємниці тільки тим, хто вміє слухати серцем» [13].

Підсумовуючи, варто зауважити, що твір розкриває тему дитинства, рідного краю, природи та сімейних цінностей. Центральне місце посідає пам'ять про минуле, зв'язок поколінь, а також протистояння миру і війни. Головна ідея – краса і сила рідної землі, праці та людських почуттів, що формують людину. Автор підкреслює важливість збереження духовного коріння, любові до рідної мови, культури і природи. Водночас у творі звучить заклик до миру і співчуття.

О. Довженко активно використовує поетичну мову, метафори, порівняння, символи (наприклад, ріка Десна як образ життя і часу). Присутні елементи фольклору: діалектизми, прислів'я, народні образи. Особлива увага приділяється деталям природи, що створюють атмосферу тепла і затишку.

Висновки до розділу 2

Аналіз художньої специфіки кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» засвідчив унікальність цього твору як у формальному, так і в змістовому аспектах. Кіноповість поєднує риси автобіографічної

прози, філософського есе, поетичної сповіді та кінематографічного сценарію, що визначає її жанрову багатошаровість та художню цілісність.

У структурі твору простежується особлива композиція, зумовлена специфікою кіномислення: асоціативність, монтажність, символізм, чергування ліричних, оповідних і медитативних фрагментів. Важливим художнім прийомом є ретроспективність, завдяки якій образ дитинства постає не лише як сюжетний центр, а як філософська категорія – осердя духовного становлення особистості.

Стиль кіноповісті О. Довженка вирізняється образністю, метафоричністю, насиченістю поетичними деталями, які водночас мають кінематографічну візуальність. Автор широко використовує прийоми народнопоетичної символіки, фольклорні елементи, діалектизми, що посилюють автентичність і національний колорит твору. Образи природи – річки Десни, батьківського саду, землі – набувають алегоричного звучання, уособлюючи духовну сутність рідної землі.

Особливу роль у художній тканині твору відіграє авторський наратор – внутрішній голос, що балансує між поглядом дитини та філософськими узагальненнями зрілого митця. Цей прийом дозволяє О. Довженкові поєднати глибоко особистісне з загальнолюдським, а біографічне – з культурно-історичним контекстом.

Таким чином, «Зачарована Десна» – це не лише твір художньої прози з елементами сценарію, а й глибоко філософська, поетична розповідь про духовне коріння українця, що через спогади про дитинство відтворює код національної культури, етичні ідеали та естетичні пріоритети народу.

РОЗДІЛ II

**ВИВЧЕННЯ КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА
ДЕСНА» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ:
МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

3.1. Аналіз навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників в аспекті досліджуваної проблеми

У чинних навчальних програмах з української літератури для закладів загальної середньої освіти творчість Олександра Довженка посідає важливе місце як зразок високохудожньої літератури ХХ століття та джерело національно-патріотичного виховання.

У програмі для базової середньої освіти (5–9 класи) [33] ім'я О. Довженка зазвичай згадується в контексті оглядового ознайомлення з письменниками, що працювали в жанрі мемуарної, автобіографічної, кінематографічної прози. Глибоке текстуальне опрацювання його творів на цьому етапі не передбачено, однак учитель може звернутися до окремих фрагментів «Зачарованої Десни» під час позакласного читання або інтегрованих уроків.

У старшій ланці творчість Довженка частково розглядається в 10 класі в межах теми «Література періоду міжвоєнтя». Тут увага зосереджена на загальній характеристиці літературного процесу 1920–1930-х років, розвитку кіно як мистецтва та ролі О. Довженка як основоположника українського поетичного кіно.

Найбільше уваги творчості О. Довженка приділено в 11 класі, де за програмою [60] вивчається його кіноповість «Зачарована Десна». Цей твір розглядається як автобіографічний, ліричний, філософський текст, що відображає зв'язок людини з природою, рідною землею, дитинством. Програмою рекомендовано здійснити: аналіз художніх образів; визначення ідейно-тематичної спрямованості; розгляд особливостей жанру кіноповісті;

осмислення ролі спогадів і авторської позиції.

Методичні рекомендації МОН радять використання таких методів і прийомів:

- інтерактивні (сенкани, есе, ментальні карти);
- інтерпретаційні (аналіз художнього тексту, творчі завдання);
- проєктні та дослідницькі методи (міні-проєкти, рефлексивні щоденники, інтерв'ю з автором тощо).

Аналіз чинних навчальних програм МОН України [33-35] свідчить, що творчість Олександра Довженка, особливо «Зачарована Десна», розглядається як важливий літературний твір для розвитку естетичного мислення, національної самосвідомості, емоційної та духовної культури здобувачів освіти. Водночас існує потреба в розширенні методичних підходів до її опрацювання, зокрема через впровадження інтегрованих, проєктних і творчих форм роботи.

У сучасних підручниках з української літератури для 11 класу (рівень стандарту та профільний) [59-63], затверджених Міністерством освіти і науки України, творчість Олександра Довженка представлена як складова українського літературного модернізму, з особливим акцентом на кіноповісті «Зачарована Десна».

У всіх проаналізованих підручниках (авторські колективи О. Авраменко, С. Головань, О. Борзенко, Л. Коваленко та ін.) О. Довженко позиціонується як новатор української літератури й кіно, видатний майстер художнього слова, автор оригінального жанру – кіноповісті. Автори наголошують на його внеску в українську культуру ХХ століття та у формування національної ідентичності.

Жанрова природа твору висвітлена як синтез автобіографії, сповідального есе, поетичного й кінематографічного тексту. Звертається увага на художні особливості: образність, символіку, мовну майстерність, використання кіномонтажних прийомів. Подаються уривки з тексту

(здебільшого скорочені), часто зі стисненим аналізом або з пропозицією виконати завдання на основі уривка.

Характер завдань і запитань:

- тестові питання: здебільшого репродуктивного рівня (хто герой, які події тощо);
- аналітичні завдання: розкриття символіки образів, авторської позиції, ідейного змісту;
- творчі завдання: написання есе, порівняльна характеристика героїв, складання сенканів, створення ментальних карт;
- у деяких підручниках подаються інтерактивні вправи, такі як «інтерв'ю з автором», «міні-дослідження», «диспут» тощо.

У ряді підручників містяться посилання на фрагменти документального фільму «Зачарована Десна» або рекомендації для перегляду його вдома. Частина підручників містить інтернет-посилання на додаткові ресурси (наприклад, освітні платформи або бібліотеки), однак ці матеріали подаються без глибокого методичного супроводу.

Можемо зробити висновок, що в сучасних підручниках з української літератури творчість О. Довженка представлена концептуально правильно, однак часто фрагментарно. Найчастіше твір «Зачарована Десна» подається у скороченому вигляді, що не дає змоги повністю занурити учнів у стилістику й художню систему твору. Наявні завдання в основному мають репродуктивний характер, спостерігаємо відсутність глибокого аналітичного й проектного опрацювання тексту. Творчі підходи та інтерактивні методи реалізовані лише частково, що створює потребу у вдосконаленні методичних рекомендацій до підручників.

Методичні рекомендації до вивчення творчості Олександра Довженка в шкільному курсі української літератури пропонували різні науковці, методисти та автори навчальних програм і підручників. Наприклад, Олександр Авраменко – відомий філолог, автор підручників і методичних

посібників, у яких подано практичні рекомендації щодо вивчення творів О. Довженка, зокрема «Зачарованої Десни». У його виданнях наголос робиться на: біографічному аспекті, аналізі художніх образів, роботі з текстом і екранізацією.

Тетяна Яценко – кандидат філологічних наук, авторка методичних розробок до уроків української літератури, зокрема тем, пов'язаних із О. Довженком. Ніна Ковбасенко – відома методистка, авторка програм з української літератури, у яких зазначено орієнтири для роботи з кіноповістю «Зачарована Десна». Олена Ткачук, Галина Горошкіна, Юрій Ковбасенко – співавтори підручників та методичних рекомендацій, у яких подано схеми аналізу твору, завдання для учнів, рекомендації щодо інтеграції з іншими видами мистецтв (кіно, живопис). У змісті чинних навчальних програм МОН України з української літератури для 9 класу [34-35] подано методичні вказівки для вчителів щодо реалізації змістових ліній, формування компетентностей.

З метою розроблення ефективних методичних рекомендацій щодо вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, зокрема на уроках української літератури, було прийнято рішення провести анкетування серед учителів-практиків, аби дослідити актуальні аспекти зазначеної проблеми.

До участі в опитуванні ми запросили 10 учителів української літератури з м. Глухова, яких розглядаємо як компетентних і досвідчених фахівців. Їм було запропоновано долучитися до нашого наукового дослідження, мета якого полягає в поглибленому аналізі ідейно-тематичного змісту, проблематики та жанрових особливостей кіноповісті одного з найвидатніших українських письменників ХХ століття – Олександра Довженка. Також дослідження передбачає теоретичне та експериментальне обґрунтування змісту, форм і методів опрацювання цього твору в процесі навчання, а також створення практичних рекомендацій для педагогів.

Анкетування передбачало відповіді на десять запитань, з можливістю вибору серед запропонованих варіантів або, за бажанням, формулювання власної думки. Опитування проводилося анонімно, його результати не підлягають розголошенню й використовуються виключно в межах магістерської роботи (див. Додаток А).

Зміст запропонованої анкети:

1. Чи є, на Вашу думку, актуальним у наш час літературний доробок О. Довженка?

- а) так;
- б) ні;
- в) Ваш варіант відповіді

2. Оцініть, будь ласка, чи достатньо часу виділено в навчальних програмах з української літератури для вивчення літературної спадщини О. Довженка учнями закладів загальної середньої освіти:

- а) достатньо;
- б) не достатньо.

3. Оцініть, будь ласка, рівень ознайомлення Ваших учнів з літературною творчістю О. Довженка:

- а) високий;
- б) достатній;
- в) середній;
- г) низький.

4. Які труднощі виникають у здобувачів освіти під час вивчення прозових творів великого розміру на уроках української літератури?

Ваш варіант відповіді _____

5. Який вплив на учня, на Вашу думку, може мати ґрунтовне вивчення кіноповісті «Зачарована Десна»?

- а) сприяє підвищенню пізнавального інтересу до предмета;
- б) сприяє досягненню виховної мети;

в) формує навички критичного мислення;

г) практично ніяк не впливає.

6. Який вплив на розвиток національної свідомості й патріотизму учнів мають уроки української літератури, під час яких вивчається творчість О. Довженка?

а) позитивний;

б) негативний;

в) Ваш варіант _____

7. Чи використовуєте Ви автобіографічний контекст на уроках української літератури?

а) так;

б) ні;

в) Ваш варіант відповіді _____

8. Якими загальнодоступними Web-ресурсами та навчально-методичними матеріалами Ви користуєтесь при підготовці до уроків української літератури?

Ваш варіант відповіді _____

_____

9. Якою літературою Ви порадили б скористатися для підготовки до уроків за творчістю О. Довженка?

Ваш варіант відповіді _____

10. Які методи і форми роботи Ви порадили б використовувати на уроках української літератури з метою вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»?

Ваш варіант відповіді _____

У результаті проведеного нами анкетування можемо зробити такі висновки:

На запитання «Чи є, на Вашу думку, актуальним у наш час літературний доробок О. Довженка?» всі 10 учителів (100%) одноголосно

дали ствердну відповідь.

На прохання оцінити, чи достатньо часу виділено в навчальних програмах з української літератури для вивчення літературної спадщини О. Довженка учнями закладів загальної середньої освіти 8 із 10 респондентів (80%) зазначили, що 4 години не є достатніми для повноцінного аналізу великої за обсягом та ідейним наповненням кіноповісті. 2 вчительки вважають кількість годин достатніми.

Рівень ознайомлення учнів з літературною творчістю О. Довженка 5 учителів (50%) визначили як достатній, 3 (30%) як середній, 2 (20%) як низький. Що є свідченням актуальності і великої практичної значущості нашого дослідження.

Серед основних труднощів, із якими стикаються учні під час опрацювання об'ємних прозових творів на уроках української літератури, учителі-словесники відзначають недостатній рівень сформованості навичок ідейно-тематичного аналізу, нерозуміння історико-культурного контексту епохи, а також значний обсяг текстів, що ускладнює їх повноцінне прочитання та осмислення.

На запитання «Який вплив на учня, на Вашу думку, може мати ґрунтовне вивчення кіноповісті «Зачарована Десна?» усі 10 опитаних учителів (100%) зазначили, що цей вид діяльності сприяє підвищенню пізнавального інтересу до предмета, досягненню виховної мети уроку, формує навички критичного мислення.

Усі опитані респонденти (100%) одностайно підтвердили, що вивчення творчості О. Довженка на уроках української літератури справляє винятково позитивний вплив на формування національної свідомості та патріотичних почуттів учнів.

На запитання «Чи використовуєте Ви історичний контекст на уроках української літератури?» 6 учителів (60%) відповіли ствердно і 4 педагоги

(40%) заперечили це.

Під час анкетування з'ясувалося, що майже всі педагоги (100%) активно впроваджують сучасні освітні технології у свою професійну діяльність. При підготовці до уроків вони послуговуються загальнодоступними веб-ресурсами (зокрема «На Урок», «EdEra», «Всеосвіта» тощо), а також навчально-методичними матеріалами, які надаються СОІППО, Центром професійного розвитку Глухівської міської ради та закладами вищої освіти, що здійснюють підвищення кваліфікації вчителів.

Стосовно літератури, яку вчителі-словесники рекомендують для підготовки до уроків, присвячених творчості О. Довженка, респонденти найчастіше згадували наукові та науково-методичні праці викладачів Глухівського НПУ імені О. Довженка: матеріали конференцій, навчально-методичні посібники, статті, тези тощо. Водночас педагоги не змогли назвати конкретних джерел, що були б корисними саме для вивчення кіноповістей письменника. Цей факт свідчить про недостатню обізнаність практикуючих учителів з даної тематики, а також підтверджує потребу й актуальність проведення нашого дослідження.

На запитання «Які методи і форми роботи Ви рекомендуєте застосовувати на уроках української літератури під час вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»?» учителі запропонували низку сучасних підходів, зокрема: створення ментальних карт, написання есе та сенканів, реалізацію міні-проектів, проведення уявного інтерв'ю з письменником, написання листа до автора, а також створення власного варіанту сюжету кіноповісті.

На основі вивчення чинних навчальних програм, підручників, методичних матеріалів і результатів анкетування вчителів-практиків можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку методичної науки особливої актуальності набуває аналіз та вдосконалення інноваційних

підходів до опрацювання кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» в освітньому процесі. У зв'язку з цим пропонуємо власні методичні рекомендації щодо ефективного використання письменницьких щоденників у навчанні учнів закладів загальної середньої освіти.

3.2. Етапи опрацювання кіноповісті на уроках української літератури

Згідно з чинною навчальною програмою з української літератури для 11 класу [64-65], вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» має на меті: сформувати уявлення про жанр кіноповісті; розвивати вміння аналізувати автобіографічний художній текст; поглибити знання про мову художнього твору, зокрема стилістичне багатство мови Довженка; виховувати естетичне сприйняття, шанобливе ставлення до родини, природи, національної спадщини.

Перед аналізом твору доцільно звернути увагу учнів на такі поняття: кіноповість як жанр (поєднання художньої прози та сценарної структури); автобіографізм у літературі; ліризм та сповідальність у прозі; двоплановість оповіді (погляд дитини і зрілого митця).

На першому уроці з вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» слід провести вступний етап, під час якого потрібно ознайомити учнів з біографією О. Довженка (особливо періодом дитинства); обговорення обставин написання твору під час Другої світової війни. Також учителям доречно повідомити учнів про жанрові особливості кіноповісті та її незавершений характер (твір не був опублікований за життя автора). Формулювання проблемного питання «Яким постає світ дитинства у спогадах митця?» доречно зробити перед початком опрацювання матеріалу.

На наступних 2-3 уроках слід звернутися до аналізу твору (робота з текстом): виразне читання фрагментів, складання плану, хронології подій; аналіз образу малого Сашка та його сім'ї (дід Семен, батько, мати,

працьовиті люди); визначення художніх засобів: метафори, епітети, порівняння, символи; виявлення філософських мотивів: любов до природи, цінність пам'яті, краса праці, внутрішній зв'язок поколінь; вивчення авторської позиції (змістові відступи, роздуми про роль мистецтва, рідної землі тощо).

На 4 уроці, відведеному для текстуального вивчення твору доречним є проведення підсумкового етапу. Етапи уроку можуть бути такі: узагальнення: складання сенкану, літературного паспорта твору; обговорення ідейно-художнього значення твору; рефлексія: що «Зачарована Десна» дає сучасному читачеві?; тестування або творче завдання: міні-есе, уявне інтерв'ю з О. Довженком, візуалізація образів.

Пропонуємо використати такі методичні прийоми і форми роботи:

- інтерактивні методи: «Асоціативне гроно», «Прес-метод», «Мікрофон», «Фішбоун»;
- групова робота: розподіл на аналітичні групи (образи, стиль, сюжет);
- - мультимедійна підтримка: відеофрагменти фільму «Зачарована Десна» (реж. Ю. Ілленко); слайди із цитатами, пейзажами Сіверщини (рідного краю Довженка);
- творчі завдання: складання уявного листа до автора, художня ілюстрація, есе «Моє дитинство у світлі “Зачарованої Десни”».

Вивчення кіноповісті сприяє формуванню таких ключових компетентностей: літературної (уміння читати й інтерпретувати текст); громадянської (усвідомлення цінності родини, рідного краю); емоційно-естетичної (відчуття краси мови й змісту); критичного мислення (усвідомлення ролі художнього слова у формуванні світогляду).

Орієнтовні домашні завдання:

- написати твір-роздум на тему: «Зачароване дитинство як основа духовного зростання»;
- підготувати цитатну галерею (з ілюстраціями) з описом

родини та природи;

- скласти таблицю «2 плани оповіді»: дитячий і дорослий погляд;
- переглянути фільм (якщо можливо) та зробити порівняльний аналіз.

Орієнтовні результати навчання. Учень повинен:

- знати основні факти з біографії Довженка, зокрема пов'язані з написанням твору;
- визначати жанрову своєрідність кіноповісті;
- характеризувати образи персонажів, розкривати їх роль у композиції твору;
- виявляти художні засоби, тлумачити їхню роль;
- висловлювати власну думку щодо змісту, ідеї та актуальності твору.

Розглянемо детально кожен етап вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна».

1. Мотиваційний етап (вступне слово вчителя)

- ознайомлення учнів із темою уроку та її актуальністю;
- формулювання очікувань від заняття: Чому варто прочитати «Зачаровану Десну» сьогодні? У чому унікальність цього твору як кіноповісті?

Рекомендовані форми проведення вступного етапу: розмова, перегляд та обговорення відеофрагментів, цитата Довженка, епіграф.

2. Інформаційно-контекстний етап (вивчення теоретичних засад)

- коротка розповідь про О. Довженка як митця і сценариста;
- обговорення історії написання твору (1942 р., видання посмертно);
- пояснення жанру кіноповісті, його специфіки (поєднання літератури й кіно).

Рекомендовані форми проведення другого етапу: презентація, бесіда,

короткі записи в зошит.

3. Опрацювання змісту твору (аналіз тексту)

- **Сюжетно-композиційний аналіз:** хронологічна двоплановість (дитячі спогади / дорослий погляд); побудова твору як «потoku спогадів»; роль епізодів та вставних сцен.
- **Образний аналіз:** образ малого Сашка; роль родини (дід Семен, мати, батько); образ природи та села; символи та метафори.
- **Проблематика твору:** дитинство і пам'ять; людина і природа; краса праці та мистецтва; родина як джерело духовної сили.

Рекомендовані форми проведення даного етапу: виразне читання уривків; робота в групах: «дослідники образів», «стилісти», «сюжетознавці» вправа «Цитата – характеристика».

4. Аналіз художніх засобів

- мова твору (поетична, образна, символічна);
- елементи народнопоетичної образності;
- авторські відступи, філософські роздуми.

Завдання, які можна запропонувати для учнів: знайти приклади епітетів, метафор, уособлень.

5. Перегляд уривків з екранізації (за можливості)

- порівняння літературного та кінематографічного варіантів;
- аналіз візуального втілення образів.

6. Узагальнення вивченого

- складання таблиці: «Що я відкрив у «Зачарованій Десні»?»;
- вправа «5 речень про твір»;
- «Сенкан»;
- тест або бліц-опитування.

7. Рефлексія та підсумок

Відповіді на запитання:

– Які думки залишилися після прочитання?

– Що найбільше вразило?

– Який епізод запам'ятався найбільше?

Рекомендовані форми проведення підсумкового етапу: усно, на дошці або в Google Формі.

8. Домашнє завдання (на вибір)

- написати твір-роздум: «Моє дитинство очима Довженка»;

- створити ілюстрацію / колаж до твору;

- підготувати інтерв'ю з О. Довженком (творча гра).

Опрацювання кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» в умовах сучасного уроку української літератури вимагає поетапного, логічно структурованого підходу, що враховує як літературознавчі, так і педагогічні засади. Успішне засвоєння твору забезпечує послідовна організація навчального процесу: від мотиваційного вступу до глибокого текстуального аналізу, переосмислення художньої ідеї твору та формування емоційно-ціннісного ставлення учнів до прочитаного.

Кожен етап – вступний, аналітичний і підсумковий – має свою специфіку і дидактичну мету: збудження інтересу, засвоєння знань і їх узагальнення. Особливу роль у вивченні кіноповісті відіграють такі методи, як групова робота, міжпредметні зв'язки, елементи кінотексту, інтерактивні форми навчання, що активізують читацьку, аналітичну та творчу діяльність учнів.

Залучення до аналізу автобіографічного твору з яскраво вираженим естетико-філософським навантаженням сприяє формуванню не лише предметних компетентностей (уміння аналізувати, інтерпретувати текст), а й ключових – громадянської, моральної, культурної. Таким чином, поетапне опрацювання «Зачарованої Десни» дає змогу не лише ґрунтовно ознайомити учнів з творчістю Олександра Довженка, а й виховати в них глибоке розуміння краси дитинства, родинних цінностей і духовного зв'язку з Батьківщиною.

3.3. Інтерактивні методи та форми роботи з текстом

У сучасній методиці викладання української літератури важливим напрямом є впровадження інтерактивних методів навчання, які сприяють активному залученню учнів до процесу пізнання, формуванню їхніх читацьких, комунікативних, аналітичних та творчих умінь. Особливо ефективними ці методи є при вивченні складних за жанром і структурою художніх текстів, зокрема таких, як кіноповість Олександра Довженка «Зачарована Десна».

Інтерактивні форми роботи забезпечують:

- активізацію мислення та емоційної сфери учнів;
- розвиток діалогічної взаємодії;
- формування умінь аргументовано висловлювати судження, аналізувати літературний текст у різних аспектах;
- створення умов для співтворчості вчителя та учнів.

Особливість «Зачарованої Десни» полягає в її автобіографічній основі, філософському змісті, ліричному стилі, а також у поєднанні словесного і візуального мислення, що дає змогу ефективно застосовувати мультимедійні, інтегровані та міжпредметні методи.

Приклади інтерактивних методів і прийомів у роботі з текстом

1. Асоціативне гроно

На початку вивчення твору учні створюють асоціативне коло до слова «дитинство» або «зачароване», виявляючи власне емоційне сприйняття. Потім ці асоціації співвідносяться з художніми образами твору.

2. «Прес-метод»

Учням пропонується дати відповідь на проблемне питання, наприклад: «Чи можна вважати “Зачаровану Десну” духовною автобіографією митця?».

Використовується структура відповіді:

- Я вважаю, що...
- Тому що...

– Наприклад...

– Отже...

3. «Літературна мозаїка» / робота в групах

Клас поділяється на групи, кожна з яких досліджує окремий аспект твору: образи родини; мотив природи; роль праці; художні засоби. Кожна група презентує свої висновки, інші доповнюють, ставлять запитання.

4. «Цитатний лабіринт»

Учні отримують добірку цитат із твору, до кожної з яких мають:

- визначити, хто говорить або описується;
- пояснити художній образ;
- висловити власну думку, що в цій цитаті відображає суть дитинства або духовного світу героя.

5. Інтерв'ю з персонажем / автором

Один учень готується в ролі малого Сашка, інший – журналіст. Решта ставить запитання, спрямовані на виявлення внутрішнього світу героя, його ставлення до родини, природи, праці.

6. Метод «Фішбоун» (причина–наслідок)

На уроці вивчаються причини формування духовного світу Сашка: роль родини; оточення природи; мрії про мистецтво; враження дитинства. Потім учні визначають наслідки: прагнення до краси; філософське бачення життя; любов до народу та рідної землі.

7. Складання сенкану

На завершення уроку учні складають сенкан – п'ятирядковий вірш, що висловлює емоційне враження від твору або окремого образу.

Наприклад:

Сашко.

Маленький, щирий.

Мріє, слухає, відчуває.

«Я побачив небо в Десні».

Дитинство.

Мультимедійна підтримка є складником інтерактивного навчання.

Ефективною формою інтерактивної роботи є використання **фільму «Зачарована Десна»** (режисер Ю. Ілленко) або уривків із нього. Після перегляду фрагментів учні можуть:

- порівнювати літературний текст і візуальний образ;
- визначати, що передано мовою кіномистецтва краще, ніж у слові, і навпаки;
- створювати власні «кадри» (малюнки або фото) до прочитаного.

Застосування інтерактивних методів дозволяє реалізовувати компетентнісний підхід:

- літературна компетентність: учні аналізують художній текст, висловлюють власні судження.
- громадянська та культурна: через образи родини, традицій, праці формується повага до рідного краю.
- емоційно-ціннісна: учні вчаться сприймати літературу не лише розумом, а й серцем.

Творчі завдання є потужним засобом формування емоційно-ціннісного ставлення до твору. Завдяки їм учні не тільки краще запам'ятовують зміст і художні особливості «Зачарованої Десни», а й починають співпереживати авторові, розмірковувати над філософськими проблемами твору. Це дає можливість глибше зануритися у духовний світ письменника.

Ефективними формами творчої діяльності під час вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» є:

- написання есе на теми «Чому Довженкове дитинство – “зачароване”?», «Що означає бути багатим душею?»;
- складання щоденника читача, в якому учень фіксує свої враження, улюблені цитати, власні рефлексії;
- створення листів до автора або від імені героя твору;

- написання літературного портрета бабусі чи батька як взірця народної мудрості;
- інсценізації окремих епізодів, театралізовані читання з елементами образного переосмислення тексту.

Приклади учнівських есе

Чому Довженкове дитинство – “зачароване”?

Коли читаєш кіноповість Олександра Довженка «Зачарована Десна», перед очима постає не просто автобіографічна розповідь про дитячі роки, а цілий світ, сповнений тепла, краси й любові. Автор згадує своє дитинство з такою щирістю й захопленням, що мимоволі починаєш вірити: воно й справді було чарівним, навіть попри бідність, важку працю, хвороби й втрати.

Чарівність дитинства Довженка полягає насамперед у його здатності бачити світ крізь призму дива. Звичайна сільська хата, річка Десна, батькова коса, материні пісні – все це він змальовує як святе, величне, сповнене глибокого змісту. Для малого Сашка кожна дрібниця – джерело захоплення: чи то пташиний спів, чи блиск коси на сонці, чи запах свіжоскошеної трави. Усе це він пам’ятає не як побут, а як щось піднесене, наповнене духовністю.

Однак не лише краса природи чи рідної домівки роблять дитинство автора «зачарованим». У творі ми бачимо глибоку любов і повагу до родини, особливо до батька. Сашко сприймає його як героя – сильного, доброго, працьовитого. Це дитяче сприйняття родинного тепла і доброти перетворює найпростіші речі на справжнє диво.

Довженкове дитинство – це ще й світ віри, фантазій, і казкових уявлень. Малий Сашко вірить у дива, вміє слухати природу, розмовляти з собою і Всесвітом. Ця внутрішня багатогранність створює навколо нього особливий, «зачарований» простір – простір духовної чистоти, радості та спокою, яким він проникає в кожному слові твору.

Отже, «зачарованість» Довженкового дитинства – це не про зовнішні

умови, а про глибоке внутрішнє переживання. Це вміння бачити красу в простому, любов у щоденному, а в кожній миті – безсмертну душу народу. І саме ця здатність робить його спогади такими щемливо близькими кожному читачеві.

Що означає бути багатим душею? (за кіноповістю О. Довженка
«Зачарована Десна»)

Бути багатим душею – це не мати багато грошей, маєтків чи високих звань. Це здатність бачити красу в найпростішому, щиро любити людей, бути добрим і великодушним. Саме таке розуміння душевного багатства розкриває Олександр Довженко у своїй кіноповісті «Зачарована Десна».

Головний герой – сам автор у дитячому віці – живе у бідній сільській родині. Але, попри матеріальні нестатки, його дитинство сповнене світла, радості й глибоких емоцій. Він згадує рідних – батька, матір, діда, працьовитих і добрих людей, які жили скромно, але мали багаті душі. Їхнє багатство – у любові до природи, праці, один одного. Батько, хоч і був звичайним косарем, здавався хлопчику героєм, бо ніс у собі силу, гідність, спокій і доброту.

У творі немає місця заздрощам чи жорстокості. Кожен персонаж – це приклад моральної краси, щедрості серця. Мати молиться за дітей, дід розповідає казки, сусіди підтримують один одного. Вони не знають, що таке розкіш, але мають внутрішній світ, багатий на почуття, спогади, віру. У цьому й полягає справжнє багатство душі – у вмінні ділитися теплом, цінувати миті, любити землю, на якій живеш.

Отже, за Довженком, багатство душі – це духовна щедрість, людяність, любов до рідного краю й людей. І хоча його герої жили в тяжкі часи, вони залишили по собі світлий слід – і це найцінніший спадок.

Навчально-методичні матеріали

до вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»

Орієнтовні теми для учнівських творів-роздумів, есе

Теми про дитинство, родину і пам'ять:

1. «Моє дитинство – як зачарована Десна»
2. «Мудрість і доброта моїх дідів і бабусь»
3. «Рідна хата в житті людини»
4. «Усмішка діда Семена – наче тепло літа»
5. «Материнська молитва – оберіг на все життя»

Теми про природу, емоції, естетику:

6. «Світ природи очима дитини»
7. «Поетичний світ Довженка у „Зачарованій Десні“»
8. «Природа – джерело духовного збагачення»
9. «Краса українського села в повісті О. Довженка»
10. «Зачарована Десна – гімн дитинству і природі»

Філософсько-роздумові теми:

11. «Чим для мене є пам'ять про дитинство?»
12. «Людина і земля: духовний зв'язок»
13. «Мистецтво жити і сприймати світ, як О. Довженко»
14. «Дитинство як джерело моральної сили людини»
15. «Яким я побачив світ очима малого Сашка?»

Теми з морально-етичним підтекстом:

16. «Моральні цінності в кіноповісті „Зачарована Десна“»
17. «Праця як життєвий сенс у родині Сашка»
18. «Доброта, любов, повага – головне в житті»
19. «Чого сучасній людині варто навчитися у героїв Довженка?»
20. «Як зберегти чистоту душі в дорослому світі?»

Орієнтовні теми для учнівських науково-дослідницьких робіт (МАН, гурткових проєктів) за творчістю Олександра Довженка,

адаптовані під різні напрямки

Літературознавчий напрям

Образна система кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна»

Автобіографізм як художній принцип у творчості О. Довженка

Міфопоетика творів Олександра Довженка

Поетика народності у прозі та публіцистиці О. Довженка

Художнє осмислення теми дитинства в «Зачарованій Десні»

Герої Довженкових творів як носії національної ідеї

Роль пейзажу та символіки природи у творах О. Довженка

Проблема взаємозв'язку людини і природи у творчості О. Довженка

Елементи кіномови в прозі О. Довженка

Культурологічний і мистецький напрям

1. Кіноповість як жанрове новаторство Олександра Довженка

2. Екранні образи України у фільмах О. Довженка: між реальністю і міфом

3. Олександр Довженко — основоположник українського поетичного кіно

4. Образ України в кіноесеїстиці Олександра Довженка

5. Режисерське бачення літературного тексту в фільмі «Земля»

6. Символізм і експресіонізм у кіномові О. Довженка

Історико-патріотичний напрям

1. Національна ідея у творах Олександра Довженка

2. Довженко і проблема війни у повоєнній публіцистиці

3. Творчість Олександра Довженка в контексті духовної боротьби українського народу

4. Образ селянства як духовної опори нації у прозі О. Довженка

5. Цінності українського народу очима митця у воєнні та повоєнні роки

Компаративістика та міжпредметні підходи

1. Тема дитинства у творах Олександра Довженка та Григора Тютюнника: порівняльний аналіз

2. Філософія природи у творах Олександра Довженка та Генрі Девіда Торо

3. Образ матері у творах Олександра Довженка та Тараса Шевченка

4. Довженківська традиція в сучасній українській літературі та кіно

Вплив українського фольклору на образний світ О. Довженка

Творчі завдання за кіноповістю О. Довженка «Зачарованою Десною»

Твори, есе, роздуми

1. Напиши твір-роздум на тему «Яким я побачив світ очима малого Сашка»
2. Есе «Дитинство – це сад, у якому душа людини розквітає вперше»
3. Творче письмо «Що я сказав би Олександрові Довженку, якби зустрів його сьогодні»
4. Лист герою «Лист до малого Сашка» або «Лист бабусі Марусині»

Візуальні та мистецькі завдання

5. Створи ілюстрацію до улюбленого епізоду з твору (олівець, фарби, колаж, цифровий малюнок).
6. Намалюй символи, які асоціюються з повістю (Десна, вишневий сад, хатина, коса, руки діда, тиша степу тощо).
7. Створи мінікомікс або фотоколаж на тему «Один день із життя малого Сашка».

Театральні й рольові завдання

8. Підготуй інсценізацію уривку (напр., зустріч Сашка з лялькою, сцена з косінням сіна).
9. Рольова гра: проведіть «пресконференцію» з героями твору (учні готують ролі та відповідають на запитання класу).
10. Монолог героя: Напиши і проговори монолог від імені малого Сашка або діда Семена.

Креативні письмові вправи

11. Напиши продовження кіноповісті: «Як склалася доля малого Сашка після того літа»
12. Заміни оповідь на сучасний щоденник героя: «Щоденник малого Сашка у XXI столітті»

13. Створи рекламу чи трейлер твору у вигляді короткого опису, плаката або відеоскрипту.
14. Підбери цитати для створення «букетів мудрості» — афоризми, що відображають головні цінності твору.

Інтерактивні та цифрові завдання

15. Створи ментальну карту/асоціативну павутину до теми «Дитинство і природа у творі».
16. Розроби сторінку героя в соціальній мережі: що б він писав, які фото виставляв, з ким спілкувався б?
17. Склади «плейлист настроїв» до твору: добери сучасні українські пісні, які відповідають атмосфері повісті.

Для групової роботи

18. Укладіть поради для сучасних дітей від героїв повісті у формі постерів або усних виступів.
19. Порівняйте своє дитинство з дитинством Сашка, створіть спільний проєкт або презентацію.
20. Створіть колективний лепбук (на папері або онлайн): «Світ „Зачарованої Десни“».

У таких видах діяльності учні мають змогу виявити особисте ставлення до твору, творчо переосмислити художній текст, зіставити його з власним життєвим досвідом.

Сучасне навчання неможливе без міжпредметної інтеграції. Наприклад, вивчення «Зачарованої Десни» можна поєднувати з:

- уроками історії (контекст 30–50-х років ХХ ст. в Україні),
- мистецтва (аналіз композицій, створених за мотивами твору),
- інформатики (створення мультимедійних презентацій, інтерактивних карт, віртуальних галерей).

Використання цифрових інструментів, таких як Canva, Padlet,

PowerPoint, Genially, забезпечує візуалізацію складних понять, покращує сприймання матеріалу та робить навчання цікавішим і ближчим до учнівського досвіду.

Використання інтерактивних методів у процесі вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» не лише збагачує зміст уроку, а й робить його живим, діалогічним, емоційно наповненим. Такі підходи стимулюють пізнавальну активність учнів, сприяють формуванню повноцінного читацького досвіду, поглиблюють розуміння тексту, формують естетичні смаки та життєві цінності.

3.4. Проєктна та творча діяльність учнів у процесі вивчення кіноповісті

Одним із провідних завдань сучасного українського закладу освіти є формування компетентної, творчої, ініціативної особистості, здатної до самостійного мислення, аналізу й осмислення художнього тексту. У цьому контексті важливу роль відіграє проєктна та творча діяльність учнів, яка активно впроваджується в освітній процес відповідно до Концепції Нової української школи, чинної програми МОН України та методичних рекомендацій щодо викладання української літератури у старшій школі [64-65].

Вивчення кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» в 11 класі створює сприятливі умови для реалізації творчого потенціалу учнів через виконання індивідуальних і групових проєктів, написання творчих робіт, участь у дискусіях, мистецьких конкурсах тощо. Адже цей твір поєднує автобіографічний елемент, художню майстерність, філософські роздуми та кінематографічне бачення світу – все це сприяє багатоаспектному підходу до аналізу й інтерпретації змісту.

Проєктна діяльність – це форма організації освітнього процесу, що передбачає самостійне розв’язання учнями пізнавального або практичного завдання з презентацією результатів у формі продукту діяльності. Залучення

учнів до створення проєктів на основі вивчення «Зачарованої Десни» дозволяє їм не лише глибше осмислити текст, а й застосувати отримані знання в нових ситуаціях, сформувані критичне мислення, комунікативні навички, здатність працювати в команді.

Приклади можливих проєктів:

- дослідницький проєкт: «О. Довженко – митець слова і кіно: синтез літературного та кінематографічного»;
- культурологічний проєкт: «Образ української хати й родини у “Зачарованій Десні”»;
- медіапроєкт: створення буктрейлера або відеколажу за мотивами твору;
- краєзнавчий проєкт: дослідження топоніміки, географії та фольклору Сіверщини у творі;
- креативний проєкт: «Літературна галерея дитинства»: створення візуалізованих колажів, малюнків, інфографіки.

Проєктна робота сприяє глибшому розумінню таких ключових тем твору, як: пам'ять дитинства, любов до рідного краю, зв'язок поколінь, гармонія людини з природою, філософія добра.

У процесі дослідження проєктної та творчої діяльності учнів під час вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» було з'ясовано, що зазначені форми роботи є ефективним засобом формування читацької, комунікативної, культурної та загальнопредметної компетентностей старшокласників. Вони активізують інтерес до вивчення художнього тексту, сприяють глибшому осмисленню змісту твору, мотивують до самостійного дослідження, розвивають критичне й образне мислення.

Проєктна діяльність учнів дозволяє поєднувати літературну освіту з іншими видами мистецтва та навчальними дисциплінами, забезпечуючи міжпредметну інтеграцію й опору на життєвий досвід здобувачів освіти. Творчі завдання (есе, інсценізації, щоденники читача, візуальні колажі,

буктрейлери) дають змогу персоніфікувати навчання, реалізувати індивідуальні нахили та здібності учнів.

Кіноповість О. Довженка є потужним ресурсом для реалізації компетентнісного підходу в навчанні: вона не лише спонукає до естетичного переживання, а й формує етичні орієнтири, сприяє патріотичному вихованню, навчає цінувати духовні основи українського буття.

Приклад учнівського проєкту

Назва проєкту: «Моя Зачарована Десна: діалог із минулим у художньому творі Олександра Довженка».

Мета проєкту:

- ознайомити учнів з автобіографічними рисами твору О. Довженка;
- розвивати вміння аналізувати художній текст, виокремлювати авторську позицію;
- формувати компетентності: комунікативну, інформаційну, естетичну, соціальну;
- залучити учнів до творчої діяльності через дослідження, медіапродукування та інтерпретацію.

Тривалість: 2–3 тижні (6–7 уроків + позакласна робота)

Форма роботи: групова (4–5 учнів), індивідуальна (творчі завдання), інтегрована (українська література + мистецтво, історія, інформатика).

Основні етапи проєкту:

1. Орієнтаційно-мотиваційний етап

- Перегляд фрагментів фільму «Зачарована Десна»
- Обговорення запитання: Чому саме цей твір залишився в пам'яті поколінь?

2. Дослідницький етап (групи):

Учні обирають напрям діяльності:

Група 1: Біографи: дослідження дитинства Довженка на Сіверщині; порівняння фактів життя з епізодами кіноповісті. Продукт: мінідослідження «Автобіографізм у творі».

Група 2: Кіномитці: порівняння кіноверсії й літературного тексту; створення фото/відеоесе за мотивами твору. Продукт: буктрейлер або відеоролик «Зачарована Десна очима сучасного глядача».

Група 3: Літературознавці: аналіз художніх образів (баба, дід, батько, мати, сама Десна); дослідження стилістичних особливостей. Продукт: мініпрезентація «Герої, що живуть у серці».

Група 4: Культурологи: збір інформації про традиції, змальовані у творі (свята, побут, праця); створення порівняльного колажу «Традиції родинного життя: тоді й тепер».

Творча частина (індивідуально або в парах):

- Написання *есе* «Мій особистий Довженко»
- Малюнок, ілюстрація, ментальна мапа твору
- Аудіочитання улюбленого уривку з інтерпретацією.

Презентація результатів: проведення уроку-презентації або літературного кафе; оформлення стенду/Google-слайдів/відеозвіту.

Оцінювання здійснюється за критеріями:

- активність у роботі;
- якість творчого продукту;
- глибина аналізу твору;
- співпраця в команді;
- презентаційні навички.

Очікувані результати:

- учні глибше розуміють зміст і цінності твору;
- розвивають вміння працювати з інформацією та презентувати власну думку;
- виявляють повагу до національної культури, родинної пам'яті, духовності.

Приклад творчого конкурсу:

«Світ Зачарованої Десни:

образи природи, родини, пам'яті у творчості Олександра Довженка»

Мета конкурсу:

- ушанування творчої спадщини Олександра Довженка;
- розвиток художньо-образного мислення, естетичного смаку, уміння творчо інтерпретувати літературний текст;
- формування національної самосвідомості та любові до рідного краю.

Учасники: учні 7–11 класів (можна поділити на дві вікові категорії: 7–9 і 10–11 класи).

Основні джерела натхнення:

- кіноповість «Зачарована Десна»;
- оповідання О. Довженка;
- фрагменти автобіографії, щоденника;
- фільми «Земля», «Арсенал», «Щорс», «Україна в огні».

Номінації конкурсу:

Образотворче мистецтво:

Малюнок, живопис, колаж, графіка

Теми:

- «Образ рідної землі очима митця»
- «Мої бабуся й дідусь – як у Довженка»
- «Сни Зачарованої Десни»
- «Кіноповість на полотні»

Фотоарт / фотоколаж: фотографія, оброблена в художньому стилі, з текстовими фрагментами з твору

Теми:

- «Природа як жива істота»
- «Народна душа в деталях»

Буктрейлер / відеоесе / коротке відео (до 2 хв):

Теми:

- «Мій Довженко»
- «Що я побачив у «Зачарованій Десні»»
- «Кіно мовою серця»

Ілюстрації до фрагментів твору + цитати: презентаційні роботи з використанням ілюстрації та художнього тексту

Умови участі:

- Роботи подаються у цифровому або паперовому форматі;
- Мають містити назву, прізвище автора, вік, школу/клас, короткий опис (до 100 слів) із зазначенням, який фрагмент твору надихнув;
- Кожен учасник може подати не більше 2-х робіт у різних номінаціях.

Терміни проведення:

- Оголошення конкурсу – ____ (наприклад, 10 вересня)
- Прийом робіт – до ____ (наприклад, 30 вересня)
- Оцінювання – 1–5 жовтня
- Підбиття підсумків, нагородження – 6 жовтня (до Дня українського кіно або Дня народження Довженка – 10 вересня)

Журі конкурсу:

- учитель української літератури
- учитель образотворчого мистецтва
- бібліотекар
- представник адміністрації
- запрошений художник / мистецтвознавець (за можливості)

Критерії оцінювання:

- Відповідність темі
- Художній рівень роботи
- Оригінальність задуму
- Зв'язок із творчістю Довженка
- Емоційність та цілісність образу

Нагородження:

- Дипломи I, II, III ступеня в кожній номінації
- Подяки всім учасникам
- Виставка кращих робіт у шкільній бібліотеці або в онлайн-форматі (наприклад, на сайті школи або в Instagram-акаунті)

Слоган конкурсу (можна написати на афіші): «Торкнись душі великого митця – створи своє мистецтво!».

Таким чином, проєктна та творча діяльність учнів у процесі вивчення «Зачарованої Десни» є органічною складовою сучасного літературного навчання, що відповідає цілям Нової української школи та чинним освітнім стандартам, забезпечує розвиток особистості, здатної до мислення, творчості та гуманістичного світогляду.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що кіноповість Олександра Довженка «Зачарована Десна» є унікальним художнім твором, який органічно поєднує автобіографічність, поетичність і філософське осмислення дитинства, природи, родинних цінностей та національного характеру українців. Її вивчення в закладах загальної середньої освіти має важливе навчальне, виховне та культурологічне значення.

Методичні підходи до вивчення цього твору мають ґрунтуватися на таких ключових принципах:

- комплексність: необхідно поєднувати аналіз змісту, жанрових особливостей, художніх образів, мовних засобів і візуально-екранізаційного потенціалу твору;
- особистісно зорієнтоване навчання: слід створювати умови для емоційного занурення учнів у світ дитинства автора, розкриття власних асоціацій, переживань і роздумів;
- медіаосвітній підхід: важливо розглядати кіноповість у контексті сучасної візуальної культури та залучати елементи кіноаналізу, порівнюючи текст твору з його кінематографічним втіленням;
- проєктна діяльність та міжпредметні зв'язки: ефективними є інтегровані уроки з історії, етики, мистецтва, які допомагають учням глибше усвідомити зміст твору, його культурний і моральний сенс;

- формування ключових компетентностей: особливу увагу слід приділяти розвитку критичного мислення, мовленнєвої культури, навичок аналізу художнього тексту й осмислення національної ідентичності.

Таким чином, методика вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» має відповідати сучасним освітнім запитам та інтегрувати класичні літературознавчі підходи з новітніми педагогічними стратегіями. Ефективне засвоєння цього твору сприяє формуванню читацької, естетичної, культурної й громадянської компетентностей здобувачів освіти, вихованню особистості, здатної до співпереживання, рефлексії та збереження національної пам'яті.

ВИСНОВКИ

У ході виконання магістерського дослідження було теоретично осмислено, методично обґрунтовано та практично реалізовано підходи до вивчення кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» в курсі української літератури в закладах загальної середньої освіти. Проведена робота дозволяє зробити такі розгорнуті висновки:

У **першому розділі «Теоретичні основи дослідження»** проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «кіноповість» як жанру літератури, змісту ідейно-художнього аналізу літературного твору.

Сучасні підходи до визначення поняття «кіноповість» як жанру літератури свідчать про його міжжанрову природу, поєднання елементів прози й сценарного мистецтва, а також тісний зв'язок із візуальним мисленням автора. Такий жанр вимагає особливих методів аналізу, що враховують не лише літературну структуру, а й потенціал для екранізації, візуалізації подій, монтажного мислення. Ідейно-художній аналіз кіноповісті повинен охоплювати як традиційні літературознавчі підходи (аналіз образів, тем, ідей), так і специфіку кіномови, ритму, просторової організації тексту. Отже, кіноповість у сучасній літературознавчій парадигмі розглядається як самобутній гібридний жанр, що вимагає оновлених, інтегративних підходів до вивчення.

У **другому розділі «Художня специфіка кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна»** досліджено художню специфіку кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». З'ясовано жанрову своєрідність твору, що поєднує риси автобіографічної прози, мемуарів і кінодраматургії. Виокремлено автобіографічний аспект, який забезпечує глибину емоційного звучання та щирість оповіді. Проаналізовано композиційну структуру, що має фрагментарний, асоціативний характер, а також образну систему,

побудовану на символах, персоніфікаціях і поетичних узагальненнях. Розкрито мовний стиль кіноповісті, насичений ліризмом, метафорикою, діалектизмами та фольклорними елементами. Визначено провідні теми та ідеї твору, серед яких – оспівування дитинства, любов до рідної землі, природи, родини, духовна єдність людини з народом. Усі ці компоненти формують унікальний художній світ «Зачарованої Десни», що вирізняє її серед інших творів української літератури.

У третьому розділі «Методика вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» у закладах загальної середньої освіти» проаналізовані чинні навчальні програми, підручники та навчально-методичні посібники в аспекті досліджуваної проблеми; проведено й опрацьовано моніторинг серед учителів-словесників щодо проблеми дослідження, розроблені методичні рекомендації щодо використання сучасних форм і методів в освітньому процесі з метою вивчення кіноповісті здобувачами загальної середньої освіти.

Кіноповість «Зачарована Десна» займає унікальне місце в українській літературі ХХ століття. Вона поєднує риси автобіографічного твору, поетичної прози, мемуарної літератури, а також кінодраматургії. Її образна насиченість, естетична довершеність, глибокий філософський зміст і національна ідея зумовлюють вагоме місце твору в навчальній програмі з української літератури. Кіноповість не лише формує художньо-естетичні смаки учнів, а й сприяє вихованню морально-етичних цінностей, національної свідомості, любові до рідного краю.

Методика вивчення твору в закладах загальної середньої освіти потребує оновлення та осучаснення, оскільки традиційні підходи не завжди забезпечують глибоке розуміння специфіки кіноповісті як жанрового різновиду літературного твору. Особливості поетики О. Довженка, символічність образів, асоціативність мислення автора вимагають застосування інноваційних методів навчання, зокрема інтерактивних

технологій, міжпредметної інтеграції (зокрема з історією, мистецтвом, кінематографом), елементів медіаосвіти тощо.

Запропонована методика вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» орієнтована на формування ключових компетентностей учнів: читацької, естетичної, культурної, комунікативної, інформаційної. Вона базується на діяльнісному, особистісно орієнтованому та компетентнісному підходах. Методика передбачає використання різноманітних форм і методів навчання: випереджувальне читання, творче моделювання, літературознавчий аналіз, інтерпретація художнього тексту, рольова гра, дискусія, аналіз фрагментів екранізацій, створення візуальних і мультимедійних проєктів.

Проведене анкетування педагогів Глухівської територіальної громади виявило актуальні проблеми освітньої практики викладання твору О. Довженка. Серед основних труднощів учителі назвали: складність для учнів сприйняття поетичної мови кіноповісті, недостатню кількість сучасних навчально-методичних матеріалів, відсутність підготовлених мультимедійних ресурсів для візуалізації образного ряду. Разом з тим, педагоги відзначають високий потенціал твору для виховної роботи й формування емоційного інтелекту учнів.

У процесі апробації методичних розробок було підтверджено ефективність запропонованої системи навчання. Результати експериментального дослідження свідчать про зростання інтересу учнів до художнього тексту, покращення навичок інтерпретації, аналітичного мислення, розвиток творчих здібностей та вміння співвідносити художній світ твору з особистим досвідом і сучасністю.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні теоретичного аналізу жанрової природи кіноповісті із практичною розробкою методики її вивчення у курсі української літератури. Розроблено комплекс рекомендацій, дидактичних матеріалів і методичних прийомів, які можуть бути використані у повсякденній педагогічній діяльності, у підготовці до уроків, факультативів, літературних студій тощо.

Практична значущість роботи полягає в можливості широкого застосування отриманих результатів у закладах загальної середньої освіти різних типів (гімназіях, ліцеях), а також у процесі підготовки майбутніх учителів-філологів. Матеріали дослідження можуть бути використані в курсах історії української літератури ХХ століття, методики викладання української літератури, у формуванні змісту спецкурсів і курсів за вибором.

Таким чином, результати магістерської роботи засвідчують важливість методично грамотного, творчого підходу до вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» у закладах загальної середньої освіти. Запропонована методика сприяє реалізації цілей сучасної літературної освіти – формуванню гармонійно розвиненої, морально зрілої, естетично чутливої особистості, здатної до критичного мислення, самоідентифікації та діалогу з культурною спадщиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альманах університетської слави. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (1874–2019) / гол. ред. Курок О. І. Суми : ПВП «Видавничий будинок «Еллада», 2019. 196 с.
2. Безручко О. Архівна спадщина Олександра Довженка : монографія. К. : КиМУ, 2012. 212 с.
3. Білоус П. В. Теорія літератури : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2013. 328 с.
4. Брюховецька Л. Митець світової слави : До 110-ої річниці від дня народження О. Довженка. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 17. С. 8–9.
5. Вивчення творчості Олександра Довженка в школі / А.О. Новиков, В.Й. Гриневич, С.П. Привалова, С.О. Максимчук-Макаренко, Н.В. Троша; за заг. ред. А.О. Новикова. Х. : Основа, 2014. 144 с.
6. Галич О. Теорія літератури. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ. : Либідь, 2001. 486 с.
7. Гриневич В. «Я народився і жив для добра і любові» : матеріали до вивчення «Щоденника» О. П. Довженка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 17–22.
8. Гриневич В. Й. Ще раз про затемнені сторінки життя О. П. Довженка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2008. № 9. С. 14–19.
9. Грищенко О. З берегів зачарованої Десни : Спогади сучасника. К. : Молодь, 2004. 209 с.
10. Довженко і світ: Творчість О.П.Довженка в контексті світ. Культури : Статті. Есе. Рецензії. Спогади. Доповіді. Відгуки. Листи. Телеграми. К. : Радянський письменник, 1994. 221 с.
11. Довженко О. П. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1956) / О. П. Довженко. К. : Дніпро, 2001. 512 с.

12. Довженко О. П. Не хазяйнувати німцям на Україні. Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943. 18 с.
13. Довженко О. П. Твори : В 5-ти т. К. : Дніпро, 1984. Т. 3. 362 с.
14. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи. Харків : Фоліо, 2013. 879 с.
15. Дончик В. Олександр Довженко. Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн. Кн. 1. К., 1994. 99 с.
16. З Україною в серці : патріотична хрестоматія. Упорядн. О. В. Красовицький. Харків : Фоліо, 2014. 476 с.
17. Захарчук І. Жінка і війна. Щоденникові версії Аркадія Любченка й Олександра Довженка. *Мандрівець*. 2007. № 1. С. 58–66.
18. Землі і людства полум'яний син : Вінок О. Довженку : Вірші. Упоряд. В. Пригоровський. К.: Український письменник, 2003. 125 с.
19. Коваль В. Уроки словесності в системі національно-патріотичного виховання (на прикладі кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна», «Україна в огні»). *Рідна школа*. 1999. № 6. С. 53–55.
20. Корнієнко І. Олександр Довженко. К. : Наукова думка, 2008. 107 с.
21. Корогодський Р. Довженко в полоні. Розвідки та есе про майстра. К. : Гелікон, 2000. 102 с.
22. Кошелівець І. Олександр Довженко : Спроба творчої біографії. *Українська мова та література*. 1998. № 25–28.
23. Кошелівець І. Про затемнені місця з біографії О. Довженка. *Дніпро*. 2004. № 9–10. С. 15–17.
24. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів : Навч. посібник з літературознавства за оновл. програмою для вчителів та учнів серед. шк., проф. учн., ліцеїв, гімназій. К. : Укр. письменник, 1997. 230 с.
25. Курок О. І., Кузнецова Г.П., Новиков А.О., Троша Н.В. та ін. Олександр Довженко в рецепції сучасної наукової думки : монографія, за ред. А.О. Новикова. Харків : ХІФТ, 2019. 416 с.

26. Лавріненко Ю. Олександр Довженко. *Українське слово*. Т. 2. К., 1994. 104 с.
27. Лісова О. «Я України син, України...» (Через призму «Щоденника» О. П. Довженка). *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. № 6. С. 23–25.
28. Літературно-меморіальний музей О.П.Довженка в Сосниці: Короткий путівник. Авт. М.А.Січко, О.П.Бушай, О.Т.Макаренко, В.А.Макаренко. К.: Реклама, 2004. 48 с.
29. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К. : Академія, 2007. 752 с.
30. Літературознавчий словник-довідник. Під заг. ред. Р. Т. Гром'яка. К. : Академія. 1997. 748 с.
31. Марочко В. І. Зачарований Десною : Історичний портрет Олександра Довженка. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 285 с.
32. Медушевський А. П. Жанри і стилі в історії української літературної мови. К. : Наук, думка, 1999. 288 с.
33. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Овдійчук Л. М., Дячок С. О., Макаренко В. М.). 2023. 57 с.
34. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В.). 2023. 73 с.
35. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пастушенко Н. М., Чумарна М. І.). 2023.
36. Науковий потенціал дослідника : філологічні та методичні пошуки : зб. наукових праць викладачів і студентів. Вип. XII. / за заг. ред.

- Н. В. Гоголь. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2025. 342 с.
37. Новиков А., Троша Н., Максимчук-Макаренко С. Літературні пріоритети Олександра Довженка : монографія за ред. проф. А. О. Новикова. Суми : Видавництво Вінниченка Миколи Дмитровича, 2016. 212 с.
  38. Новиков А. Образ України в творчій спадщині Олександра Довженка. *Наукові записки : зб. наук. праць*. Кіровоград : РВВКДПУ ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки», 2013. Вип. 114. С. 247–253.
  39. Довженко О. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповість, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. 1994. С. 14–19.
  40. Олександр Довженко вчора і сьогодні. Затемнені місця в біографії : Зб. матеріалів. Луцьк : ВМА «Терен», 2005. 200 с.
  41. Олександр Довженко. Вибрані твори. К. : Сакцент Плюс, 2007. 320 с.
  42. Олександр Довженко вчора і сьогодні. Образ дисидента : збірник матеріалів / упоряд. Є. Сверстюк. Луцьк : ВМА Терен, 2007. 240 с.
  43. Павличко Соломія. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. 664 с.
  44. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. К. : Ленвіт, 2000. 384 с.
  45. Пашкова О. Мистецтво Олександра Довженка в контексті української народної культури : До 100-річчя від дня народження митця. *Народна творчість та етнографія*. 1994. № 5–6. С.17–22.
  46. Підмурняк М. Олександр Петрович Довженко (урок української літератури, 11 клас). *Українська мова і література в школі*. 2023. № 7. С. 42–44.
  47. Плачинда С. Олександр Довженко : Біографічний роман. Під заг. ред. Ю. Солнцевої. К. : Молодь, 1980. 241 с.

48. Савченко З. «Я син свого народу». Особистість письменника на уроці літератури. Суми : Слобожанщина, 1997. С. 125.
49. Саєнко В. Україна в огні : нове прочитання кіноповісті. *Українська мова та література*. 2004. № 41. С. 11–13.
50. Саливончик Г. Спроба провести паралель : «Щоденник» О. Довженка – «Щоденник» А. Любченка. *Дніпро*. 2002. № 9–10. С. 123–131.
51. Семенчук І. Життєпис Олександра Довженка. К. : Молодь, 2001. 224 с.
52. Сичова В. «Щоденник» О. Довженка – документ доби. *Все для вчителя*. 2005. № 17–18. С. 42–43.
53. Степанишин Б. Дивосвіт Олександра Довженка : До 100-річчя від дня народження: Літературно-критичний нарис. К. : Всеукр. товариство «Просвіта», 1994. 56 с.
54. Сучасний тлумачний словник української мови : 60000 слів / Уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник ; За заг. ред. В. Дубічинського. Х. : ВД «ШКОЛА», 2014. 784 с.
55. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі : екзистенційно-діалогічна концепція. К. : Мілленіум, 2002. 320 с.
56. Тримбач С. Олександр Довженко : Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. Вінниця : ГЛОБУС-ПРЕС, 2007. 800 с.
57. Тримбач С. В. Щоденник Олександра Довженка : кризи ідентифікації. *Архіви України*. 2013. № 1. С. 239–246.
58. Троша Н.В. Концепт історії у літературній творчості Олександра Довженка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «українська література»; Глухівський НПУ ім. О. Довженка. 2014. 203 с.

59. Українська література : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська та ін. К. : Освіта, 2010. 351 с.
60. Українська література : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська. К. : Освіта, 2020. 416 с.
61. Українська література : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Петро Хропко. К. : Школяр, 2015. 533 с.
62. Українська література : Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. (рівень стандарту, академічний рівень) / наук. ред. Р. В. Мовчан, О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко. К. : Грамота, 2021. 352 с.
63. Українська література : підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень) / за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. К. : Освіта, 2021. 416 с.
64. Українська література. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту) зі змінами 2015-2017 р. / Р. В. Мовчан, С. Молочко та ін. 41 с.
65. Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль української філології). Зі змінами 2017 р. / Г. Усатенко, А. Фасоля та ін. К. : Грамота. 80 с.
66. Українська література. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту, академічний рівень / О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко. К. : Грамота, 2020. 280 с.
67. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 224 с.
68. Чернишенко В. Правда обпалена війною. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 6–7. С. 37–39.

69. Чолій Л. «Болить у мене серце день і ніч...» («Щоденник» О. Довженка – трагічний документ доби). *Українська мова та література*. 2000. № 43. С. 43–48.
70. Шаров І. Довженко Олександр Петрович. 100 видатних імен України. К. : Видавничий дім «Альтернатива», 2009. С. 127–131.
71. Яремчук А. Невгасима «Земля». *Українська культура*. 2000. № 9–10. С. 2–5.

Анкета для вчителів української літератури

Шановний/а колего!

Звертаємося до Вас із проханням допомогти в науковому дослідженні, мета якого полягає у науково-обґрунтованій розробці та апробації ефективної методики вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» в навчальному курсі української літератури, яка сприятиме формуванню в учнів ключових компетентностей, розвитку естетичного смаку, національної самосвідомості, критичного мислення та глибшого розуміння художнього світу Олександра Довженка як класика української літератури та кіномистецтва.

Просимо Вас відповісти на запитання анкети, підкресливши ту відповідь, яка, на Вашу думку, є правильною, чи запропонувати власний варіант відповіді. Запевняємо, що результати моніторингу розголошенню не підлягають і будуть використані лише в магістерському дослідженні. Анкета є анонімною.

Дякуємо за співпрацю!

1. Чи є, на Вашу думку, актуальним у наш час літературний доробок О. Довженка?

- а) так;
- б) ні;
- в) Ваш варіант відповіді _____

2. Оцініть, будь ласка, чи достатньо часу виділено в навчальних програмах з української літератури для вивчення літературної спадщини О. Довженка учнями закладів загальної середньої освіти:

- а) достатньо;
- б) не достатньо.

3. Оцініть, будь ласка, рівень ознайомлення Ваших учнів з літературною творчістю О. Довженка:

- а) високий;
- б) достатній;
- в) середній;
- г) низький.

4. Які труднощі виникають у здобувачів освіти під час вивчення прозових творів великого розміру на уроках української літератури?

Ваш варіант відповіді _____

5. Який вплив на учня, на Вашу думку, може мати ґрунтовне вивчення кіноповісті «Зачарована Десна»?

- а) сприяє підвищенню пізнавального інтересу до предмета;
- б) сприяє досягненню виховної мети;
- в) формує навички критичного мислення;
- г) практично ніяк не впливає.

6. Який вплив на розвиток національної свідомості й патріотизму учнів мають уроки української літератури, під час яких вивчається творчість О. Довженка?

- а) позитивний;
- б) негативний;
- в) Ваш варіант _____

7. Чи використовуєте Ви автобіографічний контекст на уроках української літератури?

- а) так;
- б) ні;
- в) Ваш варіант відповіді _____

8. Якими загальнодоступними Web-ресурсами та навчально-методичними матеріалами Ви користуєтесь при підготовці до уроків української літератури?

Ваш варіант відповіді _____

9. Якою літературою Ви порадили б скористатися для підготовки до уроків за творчістю О. Довженка?

Ваш варіант відповіді _____

10. Які методи і форми роботи Ви порадили б використовувати на уроках української літератури з метою вивчення кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»?

Ваш варіант відповіді _____

Щиро дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК Б**Короткий словник термінів за темою дослідження**

Автобіографічність – риса тексту, яка вказує на зв'язок із життям автора. У письменницьких щоденниках це виражається через опис реальних подій, людей, обставин і переживань.

Автор (лат. au(c)tor – засновник) – митець, котрий реалізувався у літературному чи будь-якому іншому художньому творі

Авторська позиція – погляди, переконання та цінності автора, які простежуються у щоденникових записах через коментарі на події чи власні рефлексії.

Актуальність художнього твору (лат. actualis – дійовий, справжній, нинішній) – суголосність художнього твору (передусім; – його тематики, проблематики) з сучасністю, його відповідність потребам і смакам читачів того часу, коли твір написаний, опублікований або перебуває у процесі читання (рецепції).

Аналіз літературного твору (грецьк. analysis – розклад, розчленування) – логічна процедура, суть якої полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти, елементи, в розгляді кожного з них зокрема та у взаємозв'язках з метою осягнення, характеристики своєрідності цього твору.

Види мистецтва – структуровані прояви художньої творчості, мистецтва, об'єктивовані в певний матеріал (камінь, метал, дерево, фарбу, звуки, слово, пластику людського тіла, письмо).

Документальність – реалістичність та фактографічність записів, яка забезпечує достовірність і підтверджує їхню зв'язок із конкретними подіями чи явищами.

Емоційно-естетичний вплив – враження, яке справляє твір на читача через поєднання теми, ідеї, образів, конфліктів і композиції.

Епістолярність – подібність до листування. Щоденникові записи іноді мають форму звернення до себе, уявного співрозмовника чи майбутнього читача.

Евристика в літературознавстві (грецьк. *heurisko* – знаходжу, відкриваю) – сукупність своєрідних методів та прийомів, які застосовуються передовсім у текстології, спрямовуються на атрибутування художніх творів, епістолярії тощо.

Ідея – головна думка твору, авторська позиція, яка відображає оцінку явищ, описаних у тексті. Ідея відповідає на питання: «Навіщо написано твір?».

Інтимність – особистий, часто закритий характер записів, у яких автор ділиться найпотаємнішими думками чи почуттями.

Інтроспекція – процес самоаналізу, виражений у записах щоденника. Автор досліджує власні думки, емоції, страхи чи радощі.

Історичне свідчення – щоденники як джерело інформації про епоху, її події, настрої та культурні явища.

Заголовок – назва твору або його частини, що пишеться на титульній сторінці рукопису, машинопису, видання або над текстом. З. має бути чітким, афористичним, містити в собі ідею (тему) художнього твору.

Експозиція (лат. *expositio* – виклад, опис, пояснення) – вихідна частина сюжету художнього твору, в якій стисло подається ситуація, що логічно випереджає зав'язку, хоча може в тексті передувати не тільки їй, а й подаватися після неї окремими деталями впродовж усього твору

Композиція – побудова твору, що визначає порядок розташування його частин, організацію теми, сюжету та ідеї.

Контекст – історичні, соціальні чи культурні обставини, що оточують записи. У щоденниках це часто відображається через відгуки на події епохи чи суспільні настрої.

Конфлікт – протистояння, на якому будується сюжет. Це може бути боротьба між героями, внутрішній конфлікт персонажа чи протиставлення людини й суспільства.

Кульмінація (лат. *culmen* – вершина) – момент найвищого піднесення, напруження, розвитку конфлікту, момент вирішального зіткнення характерів, мить перелому в сюжеті, з якої починається розв’язка.

Лейтмотив – повторюваний образ, ідея або мотив, який пронизує весь твір, підкреслюючи його основну думку.

Лейтмотив – повторювані думки, образи чи теми, які проходять крізь записи і відображають основні інтереси чи переживання автора.

Літературна рефлексія – роздуми автора над своєю творчістю, пошуками натхнення, оцінкою створених творів чи задумами майбутніх проєктів.

Літературний жанр (фр. *genre* – рід, вид) – тип літературного твору, один із головних елементів систематизації літературного матеріалу, класифікує літературні твори за типами їх поетичної структури.

Міжтекстовність – включення до щоденникових записів цитат, алюзій чи посилань на інші літературні, культурні чи історичні джерела.

Мотив – елементарний смисловий компонент твору, що виражає окрему подію, почуття або образ. Мотиви формують тематичну структуру твору.

Особистісна інтонація – суб’єктивний, щирий характер викладу, що відображає унікальність авторського стилю.

Персоніфікація (лат. *persona* – особа та *facere* – роблю) – уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям; вид метафори, що сприяє поетичному олюдненню довколишнього світу

Підтекст – прихований зміст, який не виражений прямо, але вгадується через підтексти, алюзії чи контекст.

Підтекст – смисли, які не виражені прямо, але проглядаються через стиль викладу, вибір тем чи формулювань автора.

Проблематика – сукупність суспільних, моральних, філософських, психологічних та інших питань, які піднімаються у творі.

Психологізм – глибоке розкриття внутрішнього світу автора, його емоцій, рефлексій, особистих переживань.

Псевдонім (грецьк. pseudonymos, від pseudos – вигадка та опута – ім'я) – вигадане ім'я та прізвище митця; інші різновиди – астронім, геонім, криптонім тощо.

Публікація (або літературна адаптація) – перетворення щоденників із приватного документа на літературний текст через підготовку до друку, редагування чи коментування.

Публіцистичність – риса щоденникових записів, у яких автор висловлює своє ставлення до суспільно-політичних чи культурних явищ.

Символ – художній прийом, у якому певний образ набуває узагальненого значення, виходячи за межі конкретного.

Сюжет – художня структура подій, поданих у певній послідовності, включаючи елементи інтриги, конфлікту та їх розв'язання.

Творчий метод – спосіб, яким автор осмислює власну діяльність і досвід через записи. Це може включати аналіз творчих процесів, пошук нових ідей, оцінку мистецьких досягнень.

Тема – головний предмет зображення у творі, те, про що йдеться в ньому загалом. Тема є узагальненою основою змісту.

Фабула – послідовність подій у творі, описана лінійно та в хронологічному порядку. Її можна розглядати як конкретизацію теми.

Фрагментарність – структурна особливість щоденників, що полягає в нерівномірності записів, зміні тем чи інтонацій, часто обумовленій різними обставинами життя автора.

Хронологічність – послідовність записів відповідно до часу їх створення. Хронологія допомагає простежити розвиток думок автора або зміни його світогляду.

Художні засоби (зображально-виражальні) – сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких він досягає мети – творить художньо-естетичну вартість.

Художній образ – засіб вираження ідей і тем твору, уособлення явища або характеру через конкретний і багатозначний елемент (героя, пейзаж, подію тощо).

Цілісність літературного твору – інтегральна якість довершеного літературно-художнього твору, елементи якого взаємодіють між собою за принципом органічних систем: набувають естетично валентного сенсу тільки в контексті цілого.

Щоденник – особистий документ, у якому автор регулярно записує свої думки, переживання, спостереження чи події. Щоденники можуть бути як приватними, так і створеними з метою публікації.

ДОДАТОК В**Урок 1.****Олександр Довженко. Життєвий і творчий шлях митця.****Автобіографізм у кіноповісті «Зачарована Десна»****Мета й завдання уроку:**

- ознайомити учнів з основними віхами життя й творчості Олександра Довженка;
- з'ясувати особливості автобіографізму в кіноповісті «Зачарована Десна»;
- розвивати вміння аналізувати літературний текст, робити узагальнення;
- формувати зацікавлення українською літературою, історією та культурою;
- виховувати патріотизм, любов до родини, природи, рідного краю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Форма проведення: інтерактивний урок із мультимедійними елементами

Обладнання:

- портрет Олександра Довженка;
- виставка творів письменника;
- презентація «Олександр Довженко — митець національного духу»;
- відеофрагмент з фільму «Зачарована Десна»;
- карта життєвого шляху Довженка;
- уривки з кіноповісті.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент (2 хв)**

- Привітання
- Оголошення теми й мети уроку
- Налаштування учнів на плідну роботу

II. Мотивація навчальної діяльності (5 хв) Вступне слово вчителя:

«Кожна нація має своїх духовних велетів. Для України одним із таких є Олександр Довженко – митець, який через слово і кадр піднімався до філософських узагальнень і водночас залишався щиро закоханим у рідну землю. Сьогодні ми дізнаємося, як його дитинство та пережите стали основою для створення глибоко національного твору – «Зачарована Десна».

III. Актуалізація опорних знань (5 хв)

- Хто такий Олександр Довженко?
- Що вам відомо про його творчість?
- Які ви знаєте автобіографічні твори в літературі?

IV. Вивчення нового матеріалу (25 хв)

1. Життєвий шлях митця (10 хв)

- Народився 1894 року в с. Сосниця на Чернігівщині в селянській родині.
- Освіта: Глухівський учительський інститут, Академія мистецтв.
- Працював учителем, художником, дипломатом, журналістом, кінорежисером.
- Автор фільмів: «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Іван», «Щорс».
- Помер 1956 року, залишивши великий творчий спадок.

2. Огляд творчості (5 хв)

- Довженко – засновник українського поетичного кіно.
- У його творах простежується філософська глибина, любов до природи, естетика народного життя.
- Особливе місце займає «Зачарована Десна» – автобіографічна кіноповість, написана в роки війни.

3. Поняття автобіографізму. Автобіографізм у

«Зачарованій Десні» (10 хв)

- Автобіографізм – перенесення особистих подій і переживань автора у твір.

- Головний герой – малий Сашко – це сам Довженко в дитинстві.
- Через спогади про дитинство автор розкриває красу української природи, силу родинного коріння, народну мораль.
- Епізоди: родина, природа, село, праця, свята, перший гріх, фантазії – усе це виткане з власного життєвого досвіду автора.

V. Робота з текстом (10 хв)

- Виразне читання уривків з твору:
  - Про батька
  - Про природу й риболовлю
  - Про перший гріх
- Обговорення:
  - Якими рисами наділений Сашко?
  - Що найбільше вражає у його сприйнятті світу?
  - Чому Довженко створив такий світлий і ніжний образ дитинства під час війни?

VI. Закріплення знань (5 хв)

- Евристична бесіда:
  - У чому автобіографічність твору?
  - Які теми та ідеї порушуються у кіноповісті?
- Робота в парах: скласти асоціативний куш «Світ дитинства Сашка»

VII. Підсумок уроку (3 хв)

- Рефлексія: «Сьогодні я дізнався...», «Мене вразило...», «Я замислився над...»
- Висновок: О. Довженко створив твір, у якому його власна біографія стала фоном для оспівування української душі, краси природи, народної моралі.

VIII. Домашнє завдання (на вибір):

1. Написати твір-роздум: «Дитинство – джерело духовності митця».

2. Створити презентацію «Олександр Довженко – митець з душею дитини».

3. Виписати 5 цитат, які, на вашу думку, найкраще передають дух «Зачарованої Десни».

Урок 2.

Художній світ дитинства у «Зачарованій Десні». Образ родини

Мета й завдання уроку:

- розкрити особливості художнього втілення теми дитинства в кіноповісті О. Довженка;
- охарактеризувати образи членів родини Сашка;
- удосконалювати навички аналізу художнього тексту;
- виховувати повагу до родинних цінностей, любов до батьків, працьовитість, патріотизм.

Тип уроку: комбінований

Форма проведення: урок-бесіда з елементами медіааналізу

Обладнання:

- уривки з кіноповісті
- портрети героїв (можливо у вигляді презентації)
- мультимедійна презентація «Мій рід – моя святиня»
- ілюстрації до твору
- фрагменти фільму «Зачарована Десна» (реж. Ю. Солнцева, 1964)

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент (2 хв)

- Привітання
- Оголошення теми, мети й завдань уроку
- Налаштування учнів на емоційно-чуттєве сприйняття

тексту

II. Актуалізація знань (5 хв)

- Яким ви уявляєте світ дитинства Сашка після попереднього уроку?
- Які епізоди найбільше вас вразили?
- Чому, на вашу думку, письменник так детально зображує рід?

III. Мотивація навчальної діяльності (5 хв)

Учитель: «Дитинство – це не тільки пора перших вражень, а й початок формування характеру. Саме в родині дитина вчиться любити, співпереживати, шанувати. Для Довженка родина – свята територія, де закладено основи української національної душі».

IV. Вивчення нового матеріалу (25 хв)

1. Світ дитинства у творі (10 хв)

- Дитинство Сашка – це не лише пейзажі, свята і фантазії, а ще й родинне тепло.
- Природа й рід – головні джерела гармонії та духовності.
- Дитина бачить світ емоційно, глибоко: навіть прості речі наповнені сенсом.
- Все прекрасне – поруч: у роботі батька, піснях матері, ласці діда, суворості бабусі.

2. Образ родини (15 хв)

- **Батько** – сильний, розумний, роботящий, але зломлений злиднями; водночас – добрий, люблячий.
  - «З нього можна було писати апостолів...»
- **Мати** – ніжна, турботлива, побожна. Пережила смерть 12 дітей. Символ материнської жертвності.
- **Дід Семен** – спокійний, мудрий, гармонійний з природою.
- **Прабаба Марусина** – сувора, старомодна, віруюча, втілення архаїчного світогляду.

- Родина — це джерело сили, духовного стержня.
- Автор з любов'ю зображує кожного: з гумором, співчуттям, глибоким розумінням людської природи.
- Усе родинне життя показано крізь призму дитячої свідомості.

V. Робота з текстом (10 хв)

- Виразне читання уривків:
  - Про батька
  - Про прабабу
  - Про мати й дітей
- Аналіз:
  - Які риси автор виділяє в кожному персонажі?
  - Чи ідеалізує він своїх родичів?
  - Який образ родини вимальовується перед нами?

VI. Закріплення знань (5 хв)

- Міні-діалог в парах: «Який персонаж мені найближчий і чому?»
- Створення сенкану до слова «Родина»
- Узагальнення: родина – це світ любові, злагоди, підтримки; осередок формування особистості

VII. Підсумок уроку (3 хв)

- Рефлексія (метод «Мікрофон»):
  - «Мене зворушило...»
  - «Я зрозумів(ла)...»
  - «Я побачив(ла), що...»

• Висновок: через зображення дитинства та родини

Довженко утверджує ідею цінності родинного коріння, без якого неможливо зрозуміти себе та свій народ.

VIII. Домашнє завдання (на вибір):

- **Творче:** написати листа від імені малого Сашка до батька чи матері.
- **Аналітичне:** скласти характеристику одного з членів родини Сашка (за вибором).
- **Візуальне:** створити ілюстрацію до епізоду, пов'язаного з родинним життям.

Урок 3.

Образ природи у творі. Поетизація українського села

Мета й завдання уроку:

- дослідити роль природи у кіноповісті «Зачарована Десна»;
- з'ясувати, як автор передає поетичність українського села;
- розвивати навички образного читання, інтерпретації тексту, аналізу художніх засобів;
- виховувати любов до природи, естетичне сприйняття довкілля, почуття національної гідності.

Тип уроку: комбінований

Форма проведення: урок-дослідження

Обладнання:

- уривки з твору,
- відеофрагменти з фільму «Зачарована Десна»;
- картини українських митців (пейзажі);
- інтерактивна дошка або проектор.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент (2 хв)

- Привітання
- Перевірка готовності до уроку

II. Мотивація навчальної діяльності (3 хв) Слово вчителя:

«Зачарована Десна» – не лише спогад про дитинство, а ще й пісня про красу рідної природи. Саме вона – живе тло, голос, музика, що наповнює весь твір. Сьогодні ми спробуємо почути цей голос».

III. Актуалізація опорних знань (5 хв)

- Яке місце природа займає у вашому житті?
- Як змальовується природа в українській літературі?

IV. Опрацювання навчального матеріалу (25 хв)

1. Роль природи в композиції твору (5 хв)

- Природа – фон подій, носій настрою, символ краси дитинства.
- Ріка Десна – символ рідного краю, дитинства, пам'яті.

2. Образи природи (10 хв)

- Весна, літо, дощ, туман, трави, ріка – усе це олюднено, емоційно забарвлено.
- Природа постає не як декорація, а як жива істота – вона спілкується з дитиною, виховує її.

3. Поетизація українського села (10 хв)

- Село – осередок краси, праці, моралі.
- Зображення селян у гармонії з природою.
- Елементи фольклору, етнографізмів, народної мови — засіб поетизації.

V. Робота з текстом (10 хв)

• Виразне читання уривків:

- опис Десни;
- спостереження за дощем;
- ранкові сцени в селі;

• Завдання: визначити художні засоби (епітети, метафори, порівняння), якими створено образ природи.

VI. Творча робота (5 хв)

- Створення сенкану до слова «Десна» або «Природа».
- Написати короткий опис українського села в стилі Довженка.

VII. Підсумок уроку (3 хв)

- Рефлексія: «Найбільше мене вразив образ...», «Цей урок нагадав мені...»
- Висновок: у творі природа — це не лише пейзаж, а жива учасниця подій, носій естетики й духовності.

VIII. Домашнє завдання:

1. Підготувати малюнок, який ілюструє природу у творі.
2. Написати мініесе на тему: «Якою я уявляю Десну?»
3. Знайти 3 уривки, що відображають гармонію людини й природи, прокоментувати їх.

Урок 4.

Узагальнення з теми: Олександр Довженко. «Зачарована Десна»

Мета й завдання уроку:

- систематизувати та узагальнити знання учнів про кіноповість;
- перевірити рівень розуміння змісту, художніх особливостей твору, тематики, ідей;
- розвивати аналітичне мислення, вміння висловлювати власну думку;
- виховувати шанобливе ставлення до родинних цінностей, історичної пам'яті, української культури.

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації знань

Форма проведення: інтерактивна контрольна міні-практикум (із елементами гри)

Обладнання:

- презентація або інтерактивна дошка
- кросворди, картки, тести, фрагменти фільму
- ватмани, маркери

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент (2 хв)

- Привітання

- Мотивація: «Сьогодні ми вирушаємо в подорож у чарівний світ дитинства Довженка, щоб пригадати все, чого навчилися, і поділитися враженнями про твір»

II. Актуалізація знань. Вступне слово вчителя (3 хв)

«Кожен твір залишає в душі слід. Довженкова «Зачарована Десна» – це подорож у дитинство, у світ краси, гармонії, добра. Сьогодні ми не просто пригадаємо вивчене, а постараємося ще раз пережити прочитане, по-новому подивитися на знайомих героїв».

III. Основна частина (35 хв)

1. «Мозковий штурм» (5 хв)

Учням ставляться запитання:

- Який жанр твору?
- Хто головний герой?
- Які риси має кіноповість як жанр?
- Що таке автобіографізм?
- Чому «Зачарована Десна» – більше, ніж просто розповідь про дитинство?

2. Робота в групах (15 хв)

Завдання для груп (3–4 групи):

1. **Творча група:** Створити асоціативне гроно до слова «Дитинство» з позиції Сашка у творі.

2. **Аналітична група:** Заповнити таблицю:

Образ	Риси характеру	Епізод	Авторське ставлення
Батько	...	...	...
Мати	...	...	...
Дід	...	...	...

Образ	Риси характеру	Епізод	Авторське ставлення
Семен			

3. Літературознавча група:

Визначити тематику, ідеї, художні засоби твору. Навести приклади.

4. Дослідницька група:

Порівняти опис природи у творі з реальними фото українського Полісся або фрагментами фільму.

3. Інтерактивна вікторина (10 хв)

(Можна використати Kahoot / картки / презентацію)

Приклади запитань:

- Хто був «дуже богомільною» у родині?
- Скільки дітей втратила мати Сашка?
- Улюблене заняття діда Семена?
- Який художній засіб у цитаті: *«І річка, і трави, і дерева —*

все дихало любов'ю до життя»?

4. Колективне узагальнення (5 хв)

Заповнення таблиці на дошці:

Елемент	Вияв у творі
Дитинство	...
Природа	...
Родина	...
Автобіографізм	...
Ідея	...

Висновок: «Зачарована Десна» – це сповідь душі, гімн рідній землі, родині, народному корінню.

IV. Рефлексія. Підбиття підсумків (3 хв)

- Метод «Незакінчене речення»:
  - Я відкрив(ла) для себе...
  - Найбільше вразило...
  - Я зрозумів(ла), що Довженко...
- Учитель:

«Можна сказати, що “Зачарована Десна” – це наші власні спогади, бо в кожного було дитинство, природа, батько, мати... І поки ми це пам’ятаємо — ми маємо майбутнє».

V. Домашнє завдання (на вибір):

1. **Написати твір-мініатюру:** «Мій Довженківський світ дитинства».
2. **Підготувати розповідь-презентацію:** «Зачарована Десна очима митця і кінорежисера».
3. **Створити лепбук / відеоролик** за мотивами твору.